τοῦ Ἀπόκαυκου νὰ παραδώσει τὴν πόλη στὸν Καντακουζηνό. Τὴν ἀντιπολιτευτική τους διάθεση ὁ Καντακουζηνὸς τὴν ἀπέδωσε στὴν φιλοδοξία τους νὰ πάρουν στὰ χέρια τους τὴν ἐξουσία: *Ἀνδρέας δὲ ὁ Παλαιολόγος ἐδυσχέραινεν ἄλλων προτιμωμένων, ὧν ᾤετο αὐτὸς δίκαιος εἶναι ὑπερέχειν* (II, 575,1-2). *Κωκαλᾶς δὲ οὐδ' αὐτὸς μὲν ἡσυχάζειν ἐγίνωσκεν ἐν τοῖς παροῦσιν, ἀλλὰ περὶ τῆς ἀρχῆς ἐπεβούλευεν Ἀποκαύκῳ· μᾶλλον γὰρ ἑαυτῷ ἢ ἐκείνῳ ᾤετο προσήκειν* (II, 575,17-19). Weiss, *Joannes Kantakuzenos*, 97-98.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΚΕΝΟ ΜΙΑΣ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΙΑΣ

Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰώνα ἕως καὶ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς Ἁλώσεως ὑπάρχει ἕνα ἱστοριογραφικὸ κενὸ σχεδὸν μίας ἑκατονταετίας. Μᾶς παραδίδονται κυρίως χρονογραφικὰ κείμενα, τοπικὰ χρονικὰ καὶ μικρὲς ἱστορικὲς πραγματεῖες, ποὺ κατέγραψαν τὴν κατάκτηση τῆς βαλκανικῆς χερσονήσου καὶ τὸν ἀποκλεισμὸ τῆς πρωτεύουσας ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανούς. Ἡ συγγραφικὴ παραγωγὴ σὲ ἄλλους τομεῖς δὲν σημείωσε αἰσθητὴ κάμψη, ὥστε νὰ δικαιολογεῖ τὴν παραμέληση ὁλοκληρωμένων ἱστορικῶν ἔργων. Ἀλλὰ ἡ ἱστορία γράφεται κατὰ κανόνα ἀπὸ τοὺς νικητές, καὶ ἴσως αὐτὴ ἡ πραγματικότητα ἐξηγεῖ τὴν περίοδο τῆς σιωπῆς. Γεγονὸς εἶναι ὅτι ἀκόμη καὶ οἱ ἱστορικοὶ ποὺ ἔγραψαν γιὰ τὴν τελευταία ἅλωση καὶ κατὰ τὴν ἐξιστόρησή τους ἀναφέρθηκαν σὲ προγενέστερα τῆς μεγάλης καταστροφῆς γεγονότα (Δούκας, Χαλκοκονδύλης), αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἔστρεψαν περισσότερο τὴν προσοχή τους στὰ ἔργα καὶ τὶς ἡμέρες τῶν κατακτητῶν παρὰ στὴν πάτριο ἱστορία. Προφανῶς δὲν εἶχαν ἀντικείμενο γιὰ νὰ γράψουν – τὴν πολιτικοστρατιωτικὴ δράση τὴν μονοπωλοῦσαν πλέον ἐπὶ δεκαετίες οἱ Τοῦρκοι, ἐνῶ τὴν ἐσωτερικὴ πολιτικὴ ἀμαύρωναν ἕως καὶ τὶς παραμονὲς τῆς καταστροφῆς οἱ πολιτικοθρησκευτικὲς ἀντιθέσεις καὶ ὁ ἔλεγχος τῆς ἐξουσίας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ τουρκικὴ ἐπέλαση εἶχε προχωρήσει σχεδὸν μέχρι τὶς πύλες τῆς πρωτεύουσας, ἡ ὁποία ἐπανειλημμένα ἀντιμετώπισε ἀπὸ τόσο κοντὰ τὶς ἐχθρικὲς δυνάμεις.

Ἡ Πόλη ἔπρεπε νὰ ἔχει πέσει κανονικὰ κατὰ τὸν ὀκταετὴ ἀποκλεισμὸ τοῦ Βαγιαζὶτ (1395-1402), ὁ ὁποῖος ἀπέσυρε ἀπροσδόκητα τὸν στρατό του γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τὸν μογγόλο στρατηλάτη Τιμοὺρ στὴν μάχη τῆς Ἄγκυρας

(28 Ἰουλίου 1402). Νωρίτερα ὁ τοῦρκος σουλτάνος εἶχε συντρίψει τὶς σταυροφορικὲς δυνάμεις τοῦ Σιγισμούνδου τῆς Οὐγγαρίας στὴν Νικόπολη (25 Σεπτεμβρίου 1396), ἐπισφραγίζοντας τὴν κυριαρχία του στὸ μεγαλύτερο κομμάτι τῆς βαλκανικῆς χερσονήσου. Ὁ Μανουὴλ Β΄ ἀνῆλθε στὸν θρόνο μὲ τὴν δική του ἔγκριση (1390), ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ὑποχρέωση νὰ μετέχει στὶς ἐκστρατεῖες του στὴν Μικρὰ Ἀσία στὰ ἑπόμενα δύο χρόνια. Οἱ ἐντυπώσεις του ἀπὸ τὶς ἐγκαταλελειμμένες πλέον ἑλληνικὲς πόλεις, τὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων εἶχαν ἤδη ἀπαλειφθεῖ ἀπὸ τὴν μνήμη ἐκείνων ποὺ ἔμειναν πίσω, ἔχουν καταγραφεῖ σὲ ἐπιστολές του πρὸς τὸν φίλο του Δημήτριο Κυδώνη.[1] Μετὰ τὴν ἥττα τοῦ Βαγιαζῖτ στὴν Ἄγκυρα, τὸ κράτος του ἀποδυναμώθηκε λόγῳ τῶν ἐμφυλίων πολέμων ποὺ ξέσπασαν μὲ πρωταγωνιστὲς τοὺς διαδόχους τοῦ θρόνου. Οἱ συνθῆκες ἦταν εὐνοϊκὲς γιὰ τὴν ἀνασύσταση τοῦ βυζαντινοῦ κρατιδίου, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ εὐκαιρία χάθηκε. Ἡ ἀπρόσμενη λύτρωση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τὸν ὀκταετὴ τουρκικὸ κλοιὸ ἀποδόθηκε τότε στὴν θαυματουργὴ ἐπέμβαση τῆς Θεοτόκου, σύμφωνα μὲ μία Διήγηση *περὶ τοῦ γεγονότος θαύματος*, ἡ ὁποία πιστεύεται ὅτι γράφτηκε βάσει ἑνὸς χαμένου πλέον χρονικοῦ τοῦ Ἰωάννη Χορτασμένου.[2] Οἱ ἐδαφικὲς ἀνακτήσεις ποὺ πέτυχε τὸ Βυζάντιο στὴν περίοδο τοῦ τουρκικοῦ ἐμφυλίου ἦταν πρόσκαιρες, ἀλλὰ στὸ διάστημα αὐτὸ δὲν μπόρεσε νὰ ὀργανώσει ἀξιόμαχο στρατὸ γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει στὴν συνέχεια τὴν ἐπιθετικὴ πολιτικὴ τοῦ Μουρὰτ Β΄ (1421-1451). Προφανῶς ἔλειπε ἡ ἡγεσία ἢ

1. Μανουὴλ Παλαιολόγος, Ἐπιστ. 14, 16, 19-21, 29, G. Dennis, *The Letters of Manuel Palaeologus*, [CFHB – VIII], Washington, D.C. 1977, 36-39, 46-50, 57-63.

2. Ὁ ἐκδότης τῆς *Διηγήσεως* P. Gautier, «Un récit inédit du siège de Constantinople par les Turcs (1394-1402)», *REB* 23 (1965) 100-117, ἀμφισβήτησε τὴν ἀπόδοση τῆς συγγραφῆς στὸν Χορτασμένο, ἐνῶ τὴν ἀντίθετη ἄποψη ὑποστήριξε ὁ D. Năstase, «La chronique de Jean Chortasménos et le dernier siècle d'historiographie byzantine», *Σύμμεικτα* 8 (1989) 389-404. Πβ. Hunger, *Λογοτεχνία*, II, 335. Οἱ παρατηρήσεις τοῦ συγγραφέα τῆς *Διηγήσεως περὶ τοῦ γεγονότος θαύματος* παρουσιάζουν ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον. Μεταξὺ ἄλλων γράφει ὅτι πολλοὶ κάτοικοι αὐτομόλησαν τότε στοὺς Τούρκους ἐξαιτίας τοῦ ἀποκλεισμοῦ καὶ τῆς πείνας μὲ ἀποτέλεσμα ἡ πόλη νὰ ἐρημωθεῖ: *Ἐντεῦθεν οἱ μὲν πλεῖστοι τῶν οἰκητόρων ἔφευγον εἰς τοὺς πολεμίους φανερῶς τε καὶ ἀφανῶς* [...] *Οὕτως ἐκενώθη τῶν οἰκητόρων καὶ τὸ πλεῖστον αὐτῆς μέρος παρὰ τοὺς ἐχθροὺς ηὐτομόλησεν* (Gautier, «Un récit inédit», 106, 13-14. 23-24).

ἐκείνη ἡ δυναμικὴ ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ἐπιβάλει ἀλλαγὲς σὲ νοοτροπίες καὶ ἀγκυλώσεις τοῦ παρελθόντος.

Ἡ Κωνσταντινούπολη πολιορκήθηκε ἀπὸ τὸν Μουρὰτ Β΄ ἀπὸ τὶς 10 Ἰουνίου ὣς τὶς 24 Αὐγούστου 1422 καὶ σώθηκε, ὅπως διηγεῖται ὁ Ἰωάννης Κανανός, ὁ συγγραφέας τῆς διηγήσεως *Περὶ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει γεγονότος πολέμου*, ὡς ἐκ θαύματος χάρη στὴν ἐπέμβαση τῆς Θεοτόκου. Οἱ εἰδήσεις του ὅμως σχετικὰ μὲ τὴν ἀποκλεισμένη πρωτεύουσα εἶναι μᾶλλον δευτερευούσης σημασίας. Τὸ ἀξιοσημείωτο πάντως εἶναι ὅτι οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἐξουσίας ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὴν ἐξιστόρησή του, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ λαϊκὸ στοιχεῖο ποὺ φαίνεται νὰ πρωτοστατοῦσε στὴν ἄμυνα. Τὸ γεγονὸς τῆς πολιορκίας καταγράφτηκε καὶ ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς τοῦ 15ου αἰώνα – ἐντελῶς συνοπτικὰ ἀπὸ τὸν Σφραντζῆ (X, Maisano, 22,1-9) καὶ ἐκτενέστερα κάπως ἀπὸ τὸν Δούκα (XXVIII, 1-6, Grecu, 229,10-237,6) καὶ τὸν Χαλκοκονδύλη (II, 7,14-22, Darkó).

Τὰ τουρκικὰ στρατεύματα, στὴν συνέχεια, ἐπιχείρησαν νὰ καταλάβουν τὴν Θεσσαλονίκη, δὲν πέτυχαν ὅμως τὸν στόχο τους, ὁπότε κατευθύνθηκαν στὴν νότια Ἑλλάδα, γκρέμισαν τὰ τείχη τοῦ Ἑξαμιλίου καὶ λεηλάτησαν τὸν Μορέα. Ὁ Ἰωάννης Η΄ τελικὰ ἀναγκάστηκε νὰ συνθηκολογήσει μὲ ταπεινωτικοὺς ὅμως ὅρους τὸ 1426, καταβάλοντας ἐτήσιο φόρο ὑποτελείας. Ἡ Θεσσαλονίκη ἦταν συνεπῶς ὁ ἑπόμενος στόχος τοῦ τουρκικοῦ ἐπεκτατισμοῦ. Παλιότερα, στὴν διάρκεια ἑνὸς τετραετοῦς ἀποκλεισμοῦ (1383-1387), ὁ Μανουὴλ Παλαιολόγος ἀγωνίστηκε μὲ κάθε μέσο νὰ τὴν κρατήσει ἐλεύθερη, παρὰ τὶς ἀντιδράσεις μίας μερίδας τῶν πολιτῶν ποὺ ἐναντιώνονταν στὴν ἰδέα ἑνὸς ἀγώνα δίχως προοπτικὴ νίκης καὶ προτιμοῦσε τὴν παράδοση τῶν ὅπλων. Στὸ τέλος ὁ Μανουὴλ ὑποχρεώθηκε νὰ ἐγκαταλείψει μὲ τοὺς συντρόφους του τὴν πόλη, ἀφήνοντας τοὺς κατοίκους νὰ ἀνοίξουν τὶς πύλες στοὺς πολιορκητὲς καὶ νὰ παραδοθοῦν. Ἡ τουρκικὴ κατοχὴ διήρκεσε ἀπὸ τὸ 1387 ἕως τὸ καλοκαίρι τοῦ 1402.[3] Τὸ νέο καθεστώς, ὡς φαίνεται, δὲν ἦταν τόσο καταπιεστικὸ οὔτε ἄφησε τραυματικὲς μνῆμες – ἄλλωστε, ἡ Θεσσαλονίκη δὲν ὑπέστη τότε τὶς καταστροφὲς μιᾶς πόλης ποὺ κυριεύθηκε καὶ παραδόθηκε στὸ πλιάτσικο.[4]

3. G. Dennis, «The second Turkish Capture of Thessalonica 1391, 1394 or 1430?», *BZ* 57 (1964) 53-61.

4. D.M. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου*, 449-453.

Ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τοῦ Ἰωάννη Κανανοῦ, ἡ *Διήγησις περὶ τῆς τελευταίας ἁλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης* τὸ 1430 τοῦ Ἰωάννη Ἀναγνώστη δὲν εἶναι ἱστορικὸ οὔτε καὶ χρονογραφικὸ ἔργο μὲ τὴν ἔννοια ποὺ γνωρίζουμε τὰ ἀντίστοιχα γραμματειακὰ εἴδη. Πρόκειται μᾶλλον γιὰ μιὰ ἀρκετὰ πετυχημένη καταγραφὴ τῶν γεγονότων, ποὺ σημάδεψαν τὶς τύχες τῆς Θεσσαλονίκης μὲ ὅλες τὶς δραματικὲς συνέπειες ποὺ εἶχαν γιὰ τοὺς κατοίκους της. Αὐτὴ τὴν καταγραφή, ὑποθέτουμε, τὴν ἀνέλαβε κατὰ προτροπὴ ἑνὸς λογίου ὁ αὐτόπτης μάρτυρας Ἰωάννης Ἀναγνώστης, ὁ ὁποῖος εἶχε εὐτυχῶς ἀντιληφθεῖ τὴν σημασία ποὺ θὰ εἶχε ἡ μαρτυρία του γιὰ τὶς ἑπόμενες γενιές. Ἡ ἀντίληψη αὐτῆς τῆς ἀναγκαιότητας, προκειμένου νὰ μὴν χαθεῖ ἡ ἱστορικὴ μνήμη ἑνὸς κορυφαίου γεγονότος, προϋπέθετε κάποια παιδεία, ὁπωσδήποτε, ὅμως, μαζὶ καὶ τὴν γνώση παρόμοιων ἱστορικῶν ἔργων. Τὸ κείμενο δὲν φαίνεται, βέβαια, νὰ ἀκολούθησε ἕνα συγκεκριμένο πρότυπο. Ἂν ὑπῆρχε, στὴν καλύτερη περίπτωση, αὐτὸ θὰ ἦταν ὁ Ἰωάννης Καμινιάτης, ἀλλὰ κάτι τέτοιο δὲν προέκυψε ἀπὸ τὴν ἀντιβολὴ τῶν δύο κειμένων, μὲ ἐξαίρεση κάποια διάσπαρτα φραστικὰ δάνεια. Ὁ Ἀναγνώστης ἐνδεχομένως γνώριζε τὸ κείμενο τοῦ Καμινιάτη, ἂν καὶ λόγῳ τῆς περιορισμένης παιδείας του δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ τὸ χρησιμοποιήσει ὡς πρότυπο στὴν *Διήγησή* του. Ἀπὸ τὰ φραστικὰ δάνεια ποὺ φαίνεται νὰ ἄντλησε, ἡ *χειροποίητος τοῦ λίθου βροντὴ* (Böhlig 27,57-58), τὴν ὁποία μᾶλλον λανθασμένα ὁ A. Kazhdan ἑρμήνευσε ὡς βροντὴ κανονιοῦ, εἶναι ἕνα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα – ἐκτὸς καὶ ἂν ἀποδώσουμε τὸ δάνειο σὲ σύμπτωση, πρᾶγμα μᾶλλον ἀπίθανο, διότι ἡ φράση ἀπαντᾶ σπανίως.[5]

Μὲ τὸν νέο ἀποκλεισμὸ τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸν στρατὸ τοῦ Μουρὰτ Β' τὸ 1422, ἡ οἰκονομία τῆς πόλης νεκρώθηκε. Οἱ κάτοικοι ἀντιμετώπιζαν πλέον τὸ φάσμα τῆς πείνας, ὁπότε ὁ δεσπότης Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος, γιὸς τοῦ Μανουήλ, ἀποφάσισε νὰ τὴν παραδώσει στοὺς Βενετοὺς (13 Σεπτεμβρίου 1423) ὑπὸ τὸν ὅρο νὰ τὴν ὑπερασπιστοῦν, σεβόμενοι τὰ ἤθη, τὶς περιουσίες καὶ τὶς συνήθειες τῶν κατοίκων. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, μεγάλη μερίδα τοῦ πληθυσμοῦ ἀπαιτοῦσε τὴν παράδοση τῆς πόλης στοὺς Τούρκους. Ἐξάλλου,

5. A. Kazhdan, «Some questions addressed to the scholars, who believe in the authenticity of Kaminiate's capture of Thessaloniki», *BZ* 71 (1978) 301-314. Βλ. καὶ Καρπόζηλος, *Ἱστορικοὶ καὶ Χρονογράφοι*, τ. Β', 270-271.

λόγῳ τοῦ λιμοῦ καὶ τῆς φυγῆς ὁ πληθυσμὸς εἶχε μειωθεῖ σημαντικά, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ ἄμυνα ποὺ σχηματίστηκε μπροστὰ στὸν τουρκικὸ κίνδυνο τὸ 1430 νὰ εἶναι ἀνεπαρκὴς καὶ ἐξαιτίας τῆς μὴ ἔγκαιρης προετοιμασίας ἐντελῶς πρόχειρη. Οἱ ἄνδρες ποὺ μποροῦσαν νὰ πάρουν τὰ ὅπλα δὲν ἔφταναν γιὰ νὰ καλύψουν τὶς ἐπάλξεις, οἱ περισσότεροι μάλιστα δὲν εἶχαν ὁπλισμό, γιατὶ τὸν εἶχαν πουλήσει ἀπὸ ἀνέχεια. Ἀλλὰ δὲν ἦταν καὶ σὲ θέση νὰ πολεμήσουν ἀπὸ τὰ κακὰ ποὺ τοὺς εἶχαν βρεῖ (§ 5, Τσάρας, 14,8-13). Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὅπως σημειώνει χαρακτηριστικὰ ὁ Ἰωάννης Ἀναγνώστης, ὁ ἱστορικὸς τῆς ἅλωσης τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 1430, οἱ Βενετοὶ σὰν ναυτικὸς λαὸς δὲν γνώριζαν πῶς νὰ πολεμήσουν τοὺς Τούρκους (§ 4, Τσάρας, 12,13-18).

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΝΑΝΟΣ

Στοὺς ἐλάσσονες ἱστορικοὺς αὐτῆς τῆς περιόδου ἐντάσσεται καὶ ὁ Ἰωάννης Κανανός, τὸ ἔργο τοῦ ὁποίου φέρει τὸν τίτλο *Διήγησις περὶ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει γεγονότος πολέμου κατὰ τὸ ͵ϛπλ΄ ἔτος*, καὶ παραδίδεται στὸν ἑλληνικὸ βατικανὸ κώδικα 579, τοῦ 15ου αἰώνα, καθὼς καὶ σὲ δύο μεταγενέστερους (*Neapolitanus* 250 καὶ *Vallicellianus* 181, τοῦ 17ου). Ὁ Κανανὸς περιέγραψε μὲ σχετικὴ συντομία τὴν τρίμηνη πολιορκία τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τὸν Μουρὰτ Β΄ καὶ τὴν ἀναπάντεχη ὑποχώρησή του ἀπὸ τὰ τείχη τῆς Πόλης (10 Ἰουνίου - 6 Σεπτεμβρίου 1422). Γιὰ τὸν ἴδιο δὲν διαθέτουμε καμία πληροφόρηση, παραμένει παντελῶς ἄγνωστος. Δὲν φαίνεται νὰ ταυτίζεται πάντως μὲ τὸν ἔμπορο καὶ ταξιδιώτη συγγραφέα Κανανὸ Λάσκαρι, ὁ ὁποῖος, σύμφωνα μὲ ὅσα ἔγραψε καὶ ἰσχυριζόταν, περιηγήθηκε τὶς σκανδιναβικὲς χῶρες στὰ μέσα τοῦ 15ου αἰώνα, φτάνοντας ἕως καὶ τὰ παράλια τοῦ Ὑπερβορείου Ὠκεανοῦ.[6] Πρόκειται μᾶλλον γιὰ συγγένεια, ἂν ὄχι γιὰ ἁπλὴ συνωνυμία.

Ἡ περιγραφὴ τῆς ἐπίθεσης τοῦ σουλτάνου Μουρὰτ Β΄ κατὰ τῆς Κωνσταντινούπολης ἀποκτᾶ ἰδιαίτερη σημασία, διότι προέρχεται ἀπὸ αὐτόπτη μάρτυρα. Ὁ Κ. Κρουμπάχερ εἶχε ἐντυπωσιαστεῖ ἀπὸ τὴν γλώσσα τοῦ κειμένου, τὴν *σολοικοβάρβαρον φράσιν*, ὅπως χαρακτηριστικὰ σημειώνεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν συγγραφέα στὸ προοίμιο τοῦ ἔργου (Pinto, 53,12-13). Γιὰ δὲ τὸν Κανανὸ πολὺ εὔστοχα παρατήρησε ὅτι στὶς δραματικὲς στιγμὲς τῆς πολιορκίας τῆς Βασιλεύουσας «λησμονεῖ ὅλως ἑαυτὸν καὶ παρασυρόμενος ὑπὸ τῆς συγκινήσεως ἀπολύεται πάσης ὑποχρεώσεως πρὸς τὴν ἐθιμοτυπίαν τῆς γραπτῆς γλώσσης.

---

6. G. Makris, «Die Beschreibung der Nordlandreise des Laskaris Kananos (*Codex Vindob. Histor. Gr.* 133», *Historiae Diversitas, Festschrift für V. Iliescu*, ἐκδ. V. Lica, D. Nedu, [Galați, Academia Verlag, 2006], 179-214.

Ἐκ τούτου ἀποκτᾶ ἡ διήγησις [...] ζωτικότητά τινα καὶ καθίσταται ἐναργεστέρα καὶ εὐνοητοτέρα τῶν βροντερῶν ρευμάτων τῆς περιοδολογίας πολλῶν ἐξ ἐπαγγέλματος ἱστορικῶν τοῦ Βυζαντίου» (Κ. Κρουμπάχερ, *Ἱστορία*, I, 608). Τὸ ἔργο στοχεύει σὲ ἕνα καὶ μόνο σκοπὸ – νὰ ἀποδώσει τὴν σωτηρία τῆς Πόλης στὴν Θεοτόκο, ἡ ὁποία ἐμφανίστηκε νὰ περπατᾶ στὶς ἐπάλξεις τοῦ τείχους, προκαλώντας πανικὸ στοὺς ἐχθρούς: *Τότε εἶδον γυναῖκαν ὀξέα ροῦχα φοροῦσαν καὶ περιπατοῦσαν ἐπάνω τῶν προμαχιονίων τοῦ ἔξω κάστρου. Καὶ ταύτην ἰδόντες, σκότος καὶ ζάλη καὶ τρόμος καὶ φόβος ἄφνω εἰς τὰς ψυχὰς εἰσῆλθε τῶν πάντων, καὶ πρὸς φυγὴν ἔβλεψαν, καὶ εἰς πόλεμον οὐδὲ ὅλως, καὶ ἀπὸ δυνάμεώς τε καὶ τέχνης τῆς γυναικὸς γὰρ ἐκείνης ἔλαβον τὴν δειλίαν καὶ ἠλευθερώθη ἡ πόλις* (74,548-75,554). Γεγονὸς εἶναι ὅτι κατὰ τὴν μεγάλη ἔφοδο τῆς 24ης Αὐγούστου τοῦ 1422 ὁ μαχόμενος πληθυσμός, μαζὶ μὲ γυναῖκες (72,475-491), μοναχοὺς καὶ ἱερεῖς (Pinto, 71,462-468) –ὁ στρατὸς ἄραγε ἀπουσίαζε ἢ δὲν ὑπῆρχε;– κατόρθωσε νὰ ἀπωθήσει τὸν τουρκικὸ στρατὸ ποὺ ξεπερνοῦσε τὶς δέκα χιλιάδες (54,27-29), ὑπὸ τὴν ἡγεσία τοῦ Μιχάλπαϊ (ἢ Μιχαλόγλη – Moravcsik, *Byzantinoturcica*, II, 191), στὶς ὁποῖες εἶχαν προστεθεῖ ἀρκετὲς ἀκόμη ὑπὸ τὸν σουλτάνο Μουρὰτ Β΄ (55,51-60).

Οἱ Τοῦρκοι διέθεταν τὴν τελευταία τεχνογνωσία καὶ φυσικὰ γνώριζαν τὴν χρήση τῆς πυρίτιδας (56,90-57,92), ὁπότε ἡ διάλυση τῆς πολιορκίας ἀποδόθηκε σὲ θαῦμα. Στὴν πραγματικότητα, κατὰ τὴν πολιορκία συνέβη νὰ ἐπαναστατήσει ἐναντίον τοῦ Μουρὰτ Β΄ ὁ νεότερος ἀδελφός του Μουσταφάς, γεγονὸς ποὺ τὸν ὑποχρέωσε νὰ ἐγκαταλείψει τὸ πεδίο τῶν ἐπιχειρήσεων.[7] Τὸ συμβὰν αὐτὸ δὲν ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Κανανό, μολονότι ἡ προσοχή του εἶναι στραμμένη στὸ ἐχθρικὸ στρατόπεδο καὶ λιγότερο στοὺς ἀμυνομένους. Καὶ πράγματι οἱ εἰδήσεις ποὺ δίνει γιὰ τὴν ἀποκλεισμένη πρωτεύουσα εἶναι σχετικὰ περιορισμένες καὶ μᾶλλον δευτερευούσης σημασίας, ἂν συγκριθοῦν μάλιστα μὲ τὰ σχόλιά του στοὺς τούρκους εἰσβολεῖς. Ἐκτὸς ἀπὸ μία γενικόλογη μνεία στὸν ἀνήμπορο ἀπὸ τὰ γηρατειὰ Μανουὴλ Β΄ καὶ ἕνα λακωνικὸ σχόλιο στὸν γιό του Ἰωάννη Η΄,[8] γιὰ τὴν στρατιωτικὴ ἡγεσία δὲν γράφει τίποτε συγκεκριμένο. Οἱ

---

7. Ostrogorsky, *Ἱστορία*, Γ΄, 261-262. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου*, 522.

8. [*ὅστις*] *ἐφ᾽ ἵππου καθωπλισμένος ὡς ἔδει* [...] *ἔστη ἐκεῖσε πλησίον τῆς πόρτης Ῥωμανοῦ τοῦ ἁγίου* (67,364-366).

δὲ βασιλεῖς ἀπουσιάζουν ἐντελῶς ἀπὸ τὸ προσκήνιο. Ὁ ἀποκλεισμὸς τῆς πρωτεύουσας διήρκεσε ὡστόσο τρεῖς ὁλόκληρους μῆνες καὶ σ' αὐτὸ τὸ διάστημα οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἐξουσίας εἶναι σὰν νὰ μὴν ὑπάρχουν – αὐτὴ τὴν εἰκόνα τουλάχιστον μᾶς σκιαγραφεῖ ὁ ἱστορικός. Ἀντίθετα, τὰ δρῶντα πρόσωπα εἶναι ἀνώνυμα, ἄνδρες καὶ γυναῖκες ποὺ ἀγωνίστηκαν μὲ αὐταπάρνηση, καὶ μαζί μὲ αὐτοὺς ἱερεῖς καὶ μοναχοί. Ἀλλὰ καὶ τὰ αἴτια τῆς συμφορᾶς προτίμησε νὰ τὰ προσπεράσει δίχως νὰ δώσει κάποια ἐξήγηση – *σιωπᾶν ἡμῖν ἄμεινον ἔδοξεν* (55,48).

Τί ἐννοεῖ ὅμως μὲ αὐτὴ τὴν λακωνικὴ δήλωση, ὅτι προτιμᾶ νὰ σιωπήσει ὅσον ἀφορᾶ τὰ αἴτια τῶν δεινῶν – *τὸ δὲ καὶ πῶς καὶ πόθεν καὶ δι' ἥντινα ἡ συμφορὰ καὶ φθορὰ καὶ ταῦτα τὰ δεινότατα;* Ἄραγε δὲν θέλει ἁπλῶς νὰ ἀναφερθεῖ στὶς ἁμαρτίες τοῦ γένους –πάγιο μοτίβο σὲ παρόμοιες καταστάσεις– ἢ στὴν ἀποτυχημένη, ὅπως ἀποδείχθηκε, ἀπόπειρα τοῦ Ἰωάννη Η' νὰ χρησιμοποιήσει ἐναντίον τοῦ Μουρὰτ Β' τὸν τυχοδιώκτη σφετεριστὴ τοῦ σουλτανάτου Μουσταφά; Ὅπως γνωρίζουμε, τὸ ἐγχείρημα αὐτὸ ἀπέτυχε καὶ ὁ σφετεριστὴς συνελήφθη καὶ ἀπαγχονίστηκε τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1422. Στὴν συνέχεια, ὁ σουλτάνος, ἐξοργισμένος μὲ τὴν στάση τῶν Βυζαντινῶν, ἀπέπεμψε τοὺς πρέσβεις ποὺ στάλθηκαν γιὰ νὰ τὸν κατευνάσουν καὶ ξεκίνησε τὶς προετοιμασίες γιὰ νὰ ἐπιτεθεῖ ἐναντίον ἐκείνων ποὺ τὸν προσέβαλαν.[9] Ὁ Κανανὸς ἀπέφυγε νὰ θίξει τὰ αἴτια τῆς πολιορκίας, ποὺ προκλήθηκαν ἀπὸ τὸν λανθασμένο ὑπολογισμὸ τοῦ Ἰωάννη Η'. Ἂν μάλιστα τὸ κείμενο γράφτηκε ἀμέσως μετὰ τὴν ἀποχώρηση τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων, ὅπως πιστεύουμε, ἕνα τέτοιο ζήτημα δὲν θὰ εἶχε θέση στὴν ἀφήγησή του. Ἄλλωστε, καὶ ἡ ἐπιλογὴ τοῦ βιβλικοῦ ἀποσπάσματος ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Τωβίτ, *μυστήριον βασιλέως κρύπτειν καλόν* (12:7) ἴσως ἐμμέσως παραπέμπει στὸ πολιτικὰ παραλειπόμενα ἐκείνων τῶν ἡμερῶν, ποὺ κανεὶς δὲν ἤθελε πλέον νὰ θυμᾶται.[10]

Οἱ σχετικὰ λίγες σελίδες ποὺ ἀφιερώνονται στοὺς πολιορκουμένους μοιάζουν μὲ παρεκβάσεις (παράγρ. 66,321-67,366. 69,421-75,554). Τὸ μεγαλύτερο

9. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου*, 519-520.

10. Πβ. καὶ M.H. Purdie, *An account of John Cananus of the siege of Constantinople in 1422*, [M.A. Thesis, University of Western Australia, School of Humanities], 2009, lxv, lxviii.

μέρος τῆς ἀφήγησης ἑστιάζεται στοὺς εἰσβολεῖς, στὴν σύνθεση τοῦ στρατοῦ τους καὶ στὰ πολεμικά τους σχέδια. Μαζὶ μὲ τὸν τουρκικὸ στρατὸ μπροστὰ στὰ τείχη εἶχε συρρεύσει ἕνα ἑτερόκλιτο πλῆθος ἀπὸ *σαρλίδες* (ἐμπόρους τοῦ πλιάτσικου), *καταλλάκτες* (ἀργυραμοιβούς), *μυρεψούς*, *τζαγκάρους* καὶ τουρκοκαλόγερους, οἱ τελευταῖοι ὑποτίθεται σὲ ἀναζήτηση χριστιανῶν καλογραιῶν ἀνάμεσα στοὺς αἰχμαλώτους ποὺ θὰ ἀποκτοῦσαν (60,168-175). Οἱ ὀνομασίες τῶν ὅπλων, παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον καὶ ἀπὸ γλωσσολογικὴ ἄποψη (*βουμπάρδα, φαλκούνια, τζόκος, παβέζια* (ξύλινη ἀσπίδα), *μηχανικὰς ἀγκάλας, ταρφάσια*[11] *τοῦ φωσάτου* κ.ἄ. 65,309-314 69,405-407). Στὸ κείμενο περιλαμβάνονται ἰταλικὲς καὶ τουρκικὲς λέξεις (*ῥάμπλια, μαζαλάδες* (πυρσός), *Ἀλὰχ Ταγκρύ, Ῥασοὺλ Μαχουμέτης*, πβ. Moravcsik, II, 21, 259), ἀλλὰ καὶ ἑλληνικὲς ποὺ μένουν μᾶλλον ἀδιευκρίνιστες (*Ἀρατζάπητας Κύφας* (54,37), *ἀρκουδάμαξα, μηχανικὴ ἀγκάλη* (58,127 καὶ 129).

Τελικά, ἡ ὅλη ἀφήγηση ἔχει σὰν πυρήνα τὴν σύγκρουση τῶν δύο θρησκειῶν, χριστιανισμοῦ καὶ Ἰσλάμ. Οἱ Τοῦρκοι συμπεριφέρονταν ἀλαζονικὰ πρὸς τοὺς πολιορκημένους – καὶ *βλασφημοῦντες ἔλεγον* «*ποῦ ὁ Θεός σας ὦ σκοτεινοὶ Ῥωμαῖοι; Ποῦ ὁ Χριστός σας; Ποῦ εἶναι οἱ ἅγιοί σας νὰ σᾶς βοηθήσουν;*» Τὸ δράμα –ἂν θελήσουμε νὰ δοῦμε τὰ δρώμενα ἀπὸ αὐτὴν τὴν σκοπιά– κορυφώνεται μὲ τὴν θαυματουργὴ ἐπέμβαση τῆς Παναγίας στὶς ἐπάλξεις τῶν τειχῶν καὶ τὴν συνακόλουθη κατατρόπωση τοῦ ἀντιπάλου. Οἱ προβλέψεις τοῦ ὑπερφίαλου ψευδοπροφήτη Μηρσαΐτη, ὁ ὁποῖος ἀσκοῦσε τὴν τέχνη τοῦ μάντη καὶ τοῦ ἀστρολόγου,[12] καὶ ὑποσχόταν στοὺς ὁμοεθνεῖς του ὅτι αὐτὸς θὰ τοὺς ἔδινε τὸ σύνθημα στὴν κατάλληλη ὥρα γιὰ νὰ ἐκπορθήσουν τὴν Βασιλεύουσα, ἀποδείχθηκαν ψευδεῖς. Ἀπὸ τὴν πλευρά τους, οἱ χριστιανοὶ δὲν φοβήθηκαν τόσο τὸν θάνατο ὅσο τὴν αἰχμαλωσία τοῦ γένους, ποὺ σήμαινε τὸν ἐξισλαμισμὸ τῶν ἀδυνάτων, *τῶν γυναικῶν τὰς ἀτιμίας, τῶν σωφρόνων τὰς αἰσχρουργίας, τὴν περιτομὴν τῶν βρεφῶν, τῶν ναῶν τὴν ἀπώλειαν, τῶν ἁγίων εἰκόνων τοὺς ἐμπαιγμοὺς* (67,346-

11. Στὸν Du Cange, *Glossarium*, 1534 ἀπαντᾶ ὁ τύπος *ταρκάσιον* ποὺ σημαίνει φαρέτρα, ἐνῶ τὸ *ταρφάσιον* φαίνεται νὰ εἶναι ἀμάρτυρο.

12. [...] *καὶ ἤρξατο ἀναγινώσκειν τὰς βίβλους τοῦ Μωάμεθ καὶ τὰ Ῥάμπλια πράττειν* (63,249-250), δηλαδὴ μέσα ἀπὸ σχέδια καμωμένα στὴν ἄμμο τὴν πρόβλεψη τοῦ μέλλοντος. Πβ. Moravcsik, II, 259.

349). Ἡ ταυτότητα τοῦ Κανανοῦ δὲν μᾶς εἶναι, ὅπως προαναφέρθηκε, γνωστή, ἂν καὶ ἡ M.E. Colonna ὑποστήριξε ὅτι ἦταν μοναχός.[13] Ἡ γραφή του δὲν προδίδει ἀπαραιτήτως ἐκκλησιαστικὴ ἰδιότητα –περισσότερο δείχνει ἐνθουσιασμὸ γιὰ τὰ διάφορα εἴδη ὅπλων καὶ τὶς πολιορκητικὲς μηχανές!– μολονότι τὸ κείμενό του διαπνέεται ἀπὸ ἔντονο θρησκευτικὸ συναίσθημα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἔντονο πατριωτισμό. Οἱ πολιορκημένοι καλοῦσαν ὁ ἕνας τὸν ἄλλον νὰ ἀγωνιστοῦν γιὰ τὴν ἐλευθερία τοῦ γένους, τῆς πατρίδος καὶ τῆς πίστης τῶν χριστιανῶν, ἔννοιες ποὺ ἄρχιζαν νὰ ριζώνουν στὴν σκέψη τῆς διανόησης μὲ τὴν κατάρρευση τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου:

Ναί, ὦ φίλοι, ὦ ἀδελφοί, ὦ συμπατριῶται, ἀγωνισώμεθα σήμερον, σπουδάσωμεν, προκινδυνεύσωμεν ἑαυτοὺς ὑπὲρ ἐμαυτῶν καὶ γυναικῶν καὶ τέκνων καὶ ὑπὲρ ἐλευθερίας τοῦ γένους καὶ τῆς πατρίδος ἡμῶν καὶ τῆς μεγαλοπόλεως ταύτης, καὶ τὸ μεῖζον, τῆς ἀληθοῦς πίστεως τῶν Χριστιανῶν (70,435-440).

Στὴν τελικὴ ἀνάλυση, δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε ἂν ἡ Ἱστορία τοῦ Κανανοῦ ἐξυπηρετοῦσε κάποιον συγκεκριμένο ἀντιπολιτευτικὸ σκοπό, ἐπειδὴ ἡ πολιτικὴ ἡγεσία ἀπουσιάζει ἀπὸ τὸ προσκήνιο. Τὸ ὅτι ἔδειξε μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν Μησραΐτη καὶ λιγότερο γιὰ τὸν σουλτάνο Μουρὰτ καὶ ἀκόμη λιγότερο γιὰ τοὺς δύο βυζαντινοὺς αὐτοκράτορες, ἴσως ἦταν στὶς προθέσεις του. Δὲν ἀποκλείεται νὰ ἤθελε νὰ καταστήσει ἀκόμη πιὸ περίτρανο τὸ θαῦμα ποὺ ἐπιτελέστηκε στὶς ἐπάλξεις τῆς Βασιλεύουσας, ὅπου ἀναμετρήθηκε ἡ Ὀρθοδοξία μὲ τὸν ψευδοπροφήτη τοῦ Μωάμεθ καὶ μάλιστα δίχως τὴν ἐπέμβαση ἑκατέρωθεν τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας. Μία τέτοια ἑρμηνεία ἴσως ἱκανοποιοῦσε τοὺς πολίτες τῆς πρωτεύουσας, οἱ ὁποῖοι γνώριζαν ἀσφαλῶς τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ἐξεστράτευσε ἐναντίον τους ὁ τοῦρκος σουλτάνος.

Τέλος, οἱ χρονολογήσεις τοῦ Κανανοῦ, ἡ ἄφιξη τῶν τουρκικῶν δυνάμεων στὶς 10 καὶ 20 Ἰουνίου 1422, καὶ ἡ ἔναρξη τῆς πολιορκίας στὶς 24 Αὐγούστου, ἐπιβεβαιώνονται καὶ ἀπὸ ἕνα Βραχὺ Χρονικό, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο οἱ πολιορκητὲς

---

13. M.E. Colonna, «Sulla διήγησις di Giovanni Cananos», *Universita di Napoli, Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia* 7 (1957) 153.

παρέμειναν μπροστὰ στὰ τείχη δύο ἀκόμη ἑβδομάδες, ἕως τὶς 6 Σεπτεμβρίου (Schreiner, I, 13,1-4, σελ. 116. II, 414-415).

Ἐκδόσεις

I. BEKKER, *CSHB*, 1838, 457-479. *PG* 156: 61-81. –E. PINTO, *Giovanni Cananos, L'assedio di Costantinopoli*, Μεσσήνη 1977.

Μεταφράσεις

E. COLONNA, «Sulla Διήγησις di Giovanni Cananos», *Universita di Napoli, Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia* 7 (1957) 151-166. –E. PINTO, *Giovanni Cananos, L'assedio di Costantinopoli*, Μεσσήνη 1977. –M.H. PURDIE, *An account of John Cananus of the siege of Constantinople in 1422*, [M.A. Thesis, University of Western Australia, School of Humanities], 2009.

Γενικὴ βιβλιογραφία

KRUMBACHER, *Geschichte*, I, 300-301. *Ἱστορία*, I, 607-608. –MORAVCSIK, 320. –COLONNA, 8. –HUNGER, *Literatur*, I, 482-484. *Λογοτεχνία*, II, 335-337.

Εἰδικὴ βιβλιογραφία

ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ, «Δύο χωρία τοῦ Ἰωάννου Κανανοῦ», *ΝΕ* 4 (1907) 113. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Διορθώσεις εἰς τὸν Κανανόν», *ΝΕ* 4 (1907) 381. –Ν.Α. ΒΕΗΣ, «Κριτικὰ καὶ διορθωτικὰ εἰς βυζαντινὰ κείμενα: εἰς Ἰωάννην Κανανόν», *VizVre* 20 (1913) 2, 68. –M.E. COLONNA, «Sulla διήγησις di Giovanni Cananos», *Universita di Napoli, Annali*

della Facoltà di Lettere e Filosofia 7 (1957) 151-166. –ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, *La tradizione manoscrita della διήγησις di Giovanni Cananos*, Νάπολι 1959.

[*ΔΙΗΓΗΣΙΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ ΠΟΛΕΜΟΥ*]

Ἦλθεν ὁ Μηρσαΐτης καὶ πατριάρχης τῶν Τούρκων μετὰ πεντακοσίους Τουρκοκαλογέρους, ἐπὶ ἡμιόνου καθήμενος, καὶ τῷ σχήματι σοβαρώτατος καὶ τὸ μεγαλεῖον δεινότατος. Τὰ δὲ πλήθη τῶν Μουσουλμάνων εἰς ὑπαπαντὴν ἐξέδραμον τὴν ἐκείνου, καὶ ὡς ἄγγελον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάντα τὰ μωροθαύμαστα γένη τῶν Τούρκων ὑπεδέξαντο τοῦτον, καὶ μὴ μόνον τοὺς πόδας ἐκείνου ἠσπάζοντο καὶ τὰς χεῖρας, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἡμιόνου τοὺς χαλινοὺς καὶ τοὺς πόδας οὗ ἐποχεῖτο. Ὁμοίως καὶ ὁ δεσπότης τῶν Τούρκων δουλοπρεπῶς ὑπεδέξατο τοῦτον. Αὐτὸς δὲ σοβαρὸς καὶ μεγαλουπέροχος ἑωρᾶτο τοῖς πᾶσιν. Πλὴν δὲ ἐπηρμένος καὶ γεγαυριωμένος ὡς ὑψηλός τε καὶ μέγας καὶ ὡς ἀπόγονος τοῦ Μωάμεθ ἐκατεδέξατο μόλις, καὶ ἐφθέγξατο ταῦτα· «Γινώσκετε, Μουσουλμάνοι, καὶ σὺ αὐτὸς ὁ πάντων τούτων δεσπότης. Ἐγὼ μὲν ἀπεστάλην παρὰ τοῦ μεγάλου προφήτου Ῥασοὺλ Μαχουμέτη, ἵνα ὑμῖν εἴπω τοῦ πολέμου τὴν ὥραν, ὡς προορατικὸς καὶ προφήτης, ὅπως δουλώσωμεν τοὺς Ῥωμαίους καὶ αἰχμαλωτίσωμεν καὶ τὴν πόλιν. Ἑτοιμάζεσθε δὲ πρὸς τοῦτο ἕως ὅτου νὰ φθάσει ἡ ὥρα, ὁποίαν ἐγὼ γινώσκω». Καὶ ταῦτα εἰπόντος ἀπέβη τοῦ ἡμιόνου οὗ ἐποχεῖτο, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν τένταν τὴν ἱσταμένην ἀπὸ κεντούκλου, καὶ ἤρξατο ἀναγινώσκειν τὰς βίβλους τοῦ Μωάμεθ καὶ τὰ Ῥάμπλια πράττειν. Μετὰ ὑποκρίσεως δὲ ταῦτα ἐποίει, ὡς ἵνα ἀπατῶνται οἱ Τοῦρκοι καὶ προσκυνοῦν καὶ δοξάζουν ὡς προφήτην ἐκεῖνον, καθὰ καὶ ὁ δεσπότης τῶν Τούρκων καὶ πάντες οἱ Μουσουλμάνοι ἀληθῆ καὶ βέβαια κρατοῦσιν πάντα τὰ λαληθέντα ἐκ τούτου, καὶ πάντες τὴν κέλευσιν ἔμενον τὴν ἐκείνου, ἵνα προστάξει τοῦ πολέμου τὴν ὥραν καὶ δράμωσι πάντες καὶ κρατήσουν τὴν πόλιν καὶ τοὺς Ῥωμαίους αἰχμαλωτίσωσι πάντας. Ταύτη δὴ ἡ κενὴ καὶ ματαία ἐλπὶς μέγα θράσος καὶ τόλμην καὶ εὐφροσύνην τοῖς Τούρκοις ἐνέπλησε τότε, καὶ ἀπὸ τούτου ἔχαιρον καὶ ἐσπατάλουν. Ἀλλὰ καὶ καθ' ἡμέραν καὶ νύκτα τὰς παλάμας ἐκρότουν, καὶ τοῦ Μηρσαΐτη τὴν φωνὴν ἀνέμενον ὡς ἀγγέλου ἀληθεστάτου, ὡς ἵνα αἰχμαλωτίσουσι τοὺς Ῥωμαίους. Ἀλλὰ καὶ καθ' ἡμέραν καὶ νύκταν καὶ ὥραν τὴν γλῶσσαν αὐτῶν καθ' ἡμῶν ὡς δίστομον ξίφος ἠκόνισαν καὶ φωνὰς ἀγρίους καὶ ἀνημέρους ἔλεγον ἀναιδῶς καὶ ὑβριστικῶς. Μὴ μόνον κατὰ πατριαρχῶν τε καὶ βασιλέων αἰσχροτάτας φωνὰς ἀνέπεμπον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῆς πίστεως ἡμῶν τολμηρῶς ὀνειδίζοντες καὶ ἀναιδῶς βλασφημοῦντες ἔλεγον· «Ποῦ ὁ Θεός σας ὦ σκοτεινοὶ Ῥωμαῖοι; ποῦ ὁ Χριστός σας; ποῦ εἶναι οἱ ἅγιοί σας νὰ σᾶς βοηθήσουν; Αὔριον τὴν πόλιν ἐπέρνομεν, καὶ ἐσᾶς αἰχμαλώτους καὶ σκλάβους ἔχομεν, καὶ τὰς γυναῖκάς σας καὶ τὰ παιδία σας ἔμπροσθεν ὑμῶν ἀτιμάσομεν, καὶ τὰς καλογραίας σας μὲ τοὺς Τουρκοκαλογέρους μας νὰ παντρέψομεν. Μὰ τὴν πίστιν μας ἀλήθεια ὁ προφήτης μας ἔτζη λέγει». Ταῦτα δὲ ὡς βέβαια καὶ ὁμολογούμενα οἱ ἀσεβεῖς εἶχασι, καὶ διὰ τοῦτο τὸν Θεὸν ἡμῶν ὀνείδιζον ἀσεβῶς ταῦτα.

Ὡς δὲ ἔφθασεν ἡ ὥρα ὁποία ἦν ὁ ἄθεος ἀνέμενε Μηρσαΐτης, ἤγουν ἡ μία ἐκάζοθεν ἐκ τὸ μέσον ἡμέρας, ἀνέβην ἐφ' ἵππου ὑψηλοῦ καὶ μεγάλου, καὶ οἱ περὶ ἐκεῖνον πεντακόσιοι ἄνδρες τοὺς ἔφερεν Τουρκοκαλογέρους, ὡς ἵνα ἔχωσιν οὗτοι κέρδος καὶ κοῦρσος τὰς καλογραίας τῆς πόλεως, ἀνεβόησαν ὕμνον τῇ Περσικῇ διαλέκτῳ πρὸς τὸν Μωάμεθ καὶ εὐφημίας πρὸς Μηρσαΐτην. Καὶ τρὶς ἐποιήσαντο τοῦτο, ἕως ὅτε αὐτὸς ἔλθη πρὸς τὴν μάχην. Πλὴν καὶ σκουτάριον ἐβάσταζον ἔμπροσθεν τούτου μέγιστον παρὰ φύσιν, ὡς ἵνα θαυμάζουσιν ἀπὸ τούτου τὰ μωροθαύμαστα ἔθνη τῶν Μουσουλμάνων τὸν Μηρσαΐτην ἐκεῖνον. Αὐτὸς δὲ ὅταν πλησίον ἦλθε πρὸς τὰς συντάξεις τῶν Μουσουλμάνων, ἀνεβόησε μέγα, «Ῥασούλ, Ῥασοὺλ Μαχουμέτη». Καὶ γυμνώσας τὸ ξίφος καὶ ὠθήσας τὸν ἵππον, καὶ κράξας πρὸς τὰς συντάξεις τὸ «Ἀλὰχ Ταγκρύ, Ῥασοὺλ Μαχουμέτη», συνανεβόησαν ἅμα καὶ τῶν Μουσουλμάνων τὰ πλήθη, καὶ μετὰ ὁρμῆς καὶ κραυγῆς καὶ κρότων καὶ ὀργάνων καὶ μυρίων ἄλλων ἀλαλαγμάτων τε καὶ σαλπίγγων ἔφθασαν εἰς τὰ τείχη τοῦ κάστρου ἀπὸ τῆς Ξυλοπόρτης ἕως καὶ τῆς Χρυσίας, τὴν αὐτὴν λέγω καὶ μίαν ὥραν τῆς ἡμέρας ἐκείνης. Καὶ πᾶν πολεμικὸν ὄργανον ἔφερον ἀνὰ χεῖρας, καὶ ἠκούμβησαν εἰς τὰ τείχη, ἔθηκαν σκάλας, ἀνέβαιναν εἰς τὸ κάστρον, ἐτρυποῦσαν τοὺς πύργους. Καὶ οὐδεὶς εὑρέθην ὁ ἐμποδίσας ἐκείνους ἐκ τοῦ μεγίστου φόβου καὶ δειλίας ὁποίας ἔλαβον οἱ Ῥωμαῖοι. Τίς γὰρ οὐκ ἐτρόμαξε τὴν ὥραν ἐκείνην; τίς οὐκ ἔφριξε ταύτης τὴν θέαν; τίς ἀκοὴ φέρει τὸ ἄκουσμα,

ποία ὄψις τὸ θέαμα; Καὶ γὰρ ἐν μιᾷ καιροῦ ῥοπῇ μυριάδας βελῶν, τουτέστι σαγίττας, ἐτόξευσαν ἐπάνω τῶν Ῥωμαίων, καὶ ἔπεσον εἰς τὰ τείχη τῆς πόλεως καὶ ἐντός, ὥστε καὶ τὸν αἰθέρα ἐκάλυψαν καὶ αὐτὸ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου ἐσκέπασαν, καὶ ἡμᾶς πάντας φόβος ἐκράτησε καὶ δειλία ἐξέπληξε, καὶ μικρὸν ἀπεκρύβημεν. Ἀλλ' οὐ μακράν, ἀλλ' ὄπισθεν τῶν προμαχιονίων ἐστάθημεν. Ὡς δὲ οἱ Τοῦρκοι γυμνὸν τὸ κάστρον ἀπὸ ἀνθρώπους ἰδόντες ὑπέλαβον ἀφυλάκτως εἶναι, καὶ μετὰ θράσους μεγίστου καθ' ἡμῶν εἰσβάλλουσι πάντες. Καὶ οἱ μὲν μετὰ σκαλῶν ἀνέβαινον δι' ὧ εἰς τὸ κάστρον, οἱ δὲ καὶ μὲ τὰς ἀγκύρας καὶ τὰς φάλκας ἐκείνας. Ἄλλοι δὲ ἐτρυποῦσαν μὲ σείστας τοὺς πύργους, ἄλλοι ἐχαλοῦσαν μὲ τζόκους τὸ κάστρον, ἄλλοι ἔκαψαν τὰς πόρτας τοῦ ἔξω κάστρου, καὶ πᾶν τολμηρὸν καὶ ἀνδρεῖον οἱ ἀσεβεῖς ἐποιοῦντο πρὸς κατάπληξιν τὴν ἡμετέραν. Ταῦτα ὁρῶντες οἱ δυστυχεῖς καὶ ἀπελπισμένοι Ῥωμαῖοι εἰς ἑαυτοὺς ἐπανῆλθον, καὶ περιεργασθέντες πῶς πόθεν, ἀλλαχόθεν χεῖραν οὐκ ἔχοντες βοηθείας οὔτε τινὰ πρὸς τὸ διεγεῖραι καὶ παροτρῦναι τὸν λαὸν πρὸς τῶν Τούρκων τὴν μάχην τὴν φρικτοτάτην ὥραν ἐκείνην. Καὶ ἐξενεγκόντες οὗτοι ἑαυτοὺς διεγείρονται πρὸς ἀνδρείαν καὶ τόλμην. Καὶ γὰρ οἱ δειλοὶ τὸ πρότερον καὶ φυγοὶ καὶ κατατρωπούμενοι ἄφνω τολμηροὶ εὑρέθησαν καὶ γενναῖοι πολεμισταὶ καὶ ἀνδρεῖοι καὶ περιφρονηταὶ τῶν πληγῶν καὶ δεινῶν λαβωμάτων καὶ τῶν παντοίων θανάτων.

Καὶ τῆς Παναγίας τῇ βοηθείᾳ τῇ τόλμῃ ῥωσθέντες ὁρμῶσι ξιφήρεις κατὰ τῶν ἀσεβῶν καὶ μὲ λίθους, καὶ ὡς καπνοῦ κινήσαντος σμῆνος ἄλλος ἐπ' ἄλλῳ διεγείρεται, καὶ ἀνίσταται γένος ἅπαν καὶ ἡλικία πᾶσα, καὶ ἕκαστος μεθ' ὧν ἠδύνατο ὅπλων, ἕτεροι δὲ καὶ ἄνευ τῶν ὅπλων, ἄλλοι μετὰ ξιφῶν τε καὶ κονταρίων. Ἕτεροι δὲ οὐδὲ ἐξ αὐτῶν εὐποροῦσαν, ἀλλὰ τὰς ταύλας ὅπου ἐτρώγαν καὶ τὰ τυμπάνια τῶν βουτζίων ἔδησαν μὲ σχοινία, καὶ ἐβάσταζαν ἀντὶ σκουταρίων. Τινὲς δὲ οὐδὲ μετ' αὐτῶν εἰς τὸν πόλεμον ἦλθον, ἀλλὰ μὲ λίθους καὶ μόνον ἐμάχοντο τολμηρῶς καὶ ἀνδρείως, ὡς κατάφρακτοι μετὰ παντοίων τῶν ὅπλων. Καὶ ἕτερος ἕτερον, καὶ ἄλλος ἄλλον, καὶ πρὸς ἀλλήλων ἀλλήλοις ἀνδρείως καὶ θαρσαλέως ἠγωνίζοντο, καὶ ἐπαροτρύναντο πρὸς τὴν σφοδροτάτην μάχην ἐκείνην, λέγων «Ναί, ὦ φίλοι, ὦ ἀδελφοί, ὦ συμπατριῶται, ἀγωνισώμεθα σήμερον, σπουδάσωμεν, προκινδυνεύσωμεν ἑαυτοὺς ὑπὲρ ἐμαυτῶν καὶ γυναικῶν καὶ τέκνων καὶ ὑπὲρ ἐλευθερίας τοῦ γένους καὶ τῆς πατρίδος ἡμῶν καὶ τῆς μεγαλοπόλεως ταύτης, καὶ τὸ μεῖζον, τῆς ἀληθοῦς πίστεως τῶν Χριστιανῶν.

Τί οὖν, ἐὰν μὴ νῦν ἀποθάνομεν; Οὐ τεθνηξόμεθα πλέον; Ποιήσωμεν τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν, δράμωμεν πρὸς τὸν κίνδυνον τοῦ πολέμου ὡς οἱ μάρτυρες πρὸς τὸ στάδιον τῶν τυράννων». Ταῦτα διαλεγομένων καὶ παροτρυνομένων πρὸς ἀλλήλους ἔσπευδον πάντες, καὶ ἠγωνίζοντο ὡς κεκραιπαληκοὶ καὶ βεβαπτισμένοι ἐξ οἴνου, καὶ ὡς ἐκ συνθήματος ἅμα ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄκρου τῆς πόλεως ἄχρι καὶ τοῦ ἑτέρου ἐν μιᾷ φωνῇ καὶ ὁρμῇ καὶ κραυγῇ κατὰ τῶν πολεμίων εἰσβάλλουσι, καὶ σφοδροτάτου συρραγέντος πολέμου καὶ καρτερωτάτης τῆς μάχης ἐφ' ἱκανῆς τε τῆς ὥρας πολλοὶ ἐκ τῶν δύο μερῶν ἐλαβώθησαν καὶ ἀπέθανον.

[Ἰωάννης Κανανός, *Διήγησις περὶ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει γεγονότος πολέμου*, ἔκδ. E. Pinto, § 11-12, 17-19, 62,227-64,280. 67,367-71,452]

Σχόλια

1. *Μηρσαΐτης*: Τοῦρκος σεΐχης, ἀπόγονος τοῦ προφήτη Μωάμεθ. Moravcsik, II, 189.

16. *κεντούκλου*: Χοντροφτιαγμένο ὕφασμα, κετσές. Κριαρᾶς, *Λεξικό*, τ. Η', 136.

17. *Ῥάμπλια πράττειν*: Ἀπὸ τὸ ἀραβικὸ *ramal* ἡ τέχνη τῆς προφητείας ἀπὸ σχήματα ποὺ χαράζονται στὴν ἄμμο. Moravcsik, II, 259. *Ῥάμπλιον:* βιβλίον ἀστρονομικὸ ἢ μαθηματικὸ τῶν Περσῶν. Du Cange, *Glossarium,* 1282-1283. Στὴν *Ἐπιδημία Μάζαρι ἐν Ἅιδου* ὁ Μισαὴλ Μασκαράνος κατηγορεῖται μεταξὺ ἄλλων καὶ ὡς *ῥαμπλιστής* (phony astrologer) *Mazaris' Journey to Hades,* [Arethusa Monographs V], 48.

47. *Ῥασούλ, Ῥασοὺλ Μαχουμέτη*: Πολεμικὴ κραυγὴ τῶν τούρκων πολεμιστῶν, ἡ ὁποία *θέλει νὰ εἰπῆ Θεὸς Θεός, ὁποῦ ἔναι πάντα καὶ ὁ Μαχουμέτης, ὁποῦ ἔναι δοῦλος του.* Moravcsik, II, 21.

48. *Ἀλὰχ Ταγκρύ, Ῥασοὺλ Μαχουμέτη*: Μετὰ τὸ ἀραβικὸ *Ἀλάχ*, ὁ Κανανὸς παραθέτει καὶ τὴν ἀρχαία τουρκικὴ συνώνυμη λέξη *Ταγκρύ*. Moravcsik, II, 22.

51. *Ξυλοπόρτης – Χρυσίας*: Ὑπονοεῖται ὅτι ἡ τουρκικὴ ἐπίθεση ἔγινε κατὰ μῆκος τῶν χερσαίων τειχῶν ἀπὸ τὴν μία ἄκρη στὸν Νότο ἕως τὴν ἄλλη στὸν Βορρᾶ. Janin, *Constantinople byzantine*, 269-273.

64. *φάλκας*: *σιδηρὰ μάχιμα ὅπλα δρεπανηφόρα μετὰ κονταρίων μακρέων, τὰ ἐπονομαζόμενα φάλκας*. Du Cange, *Glossarium*, 1661.

65. *σείστας*: *ἄλλοι μετὰ τζόκων καὶ σειστῶν ἵνα ὀρύσσωσι τὰ τείχη*. Νικηφόρος Οὐρανός, ἐκδ. J.A. de Foucault, «Douze chapitres inédits de la Tactique de Nicéphore Ouranos,» *TM* 5 (1973) § 65, 301, 17, Ἡ γραφὴ *σύστας* τῆς ἔκδοσης Pinto εἶναι ἀμάρτυρη.

65. *τζόκους*: *σκαπάνη, ὁ παρ' ἡμῖν τζόκος*. *Σούδα*, Adler, 537. Du Cange, *Glossarium*, 1572.

76. *καπνοῦ – σμῆνος*: Παροιμιώδης φράση· πβ. *καθάπερ σμῆνος μελισσῶν ὑπὸ καπνοῦ διωκόμενον*. Ἄννα Κομνηνή, *Ἀλεξιάς*, ἐκδ. Reinsch, 392, 54-55.

80. *τυμπάνια τῶν βουτζίων*: Σκεπάσματα βαρελιῶν, τὰ ὁποῖα *ἐβάσταζαν ἀντὶ σκουταρίων* (ἀσπίδων).

89-90. *τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν*: Κοινὴ παροιμιώδης φράση· πβ. Ἄννα Κομνηνή, *Ἀλεξιάς*, ἐκδ. Reinsch, 191,41.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ

Ἀλλὰ καὶ ἡ *Διήγησις περὶ τῆς τελευταίας ἁλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης συντεθεῖσα πρός τινα τῶν ἀξιολόγων, πολλάκις αἰτήσαντα περὶ ταύτης, ἐν ἐπιτόμῳ*, ἀπὸ τὸν κληρικὸ Ἰωάννη Ἀναγνώστη εἶναι ἔργο αὐτόπτη μάρτυρα. Στὸ Προοίμιό του ὁ Ἀναγνώστης ἀναφέρει ὅτι ἡ συγγραφὴ τῆς *Διηγήσεως* τοῦ ἀνατέθηκε ἀπὸ κάποιον λόγιο, ὁ ὁποῖος ἤθελε νὰ μάθει τὰ περὶ τῆς ἁλώσεως τῆς πόλης ἀπὸ ἕναν αὐτόπτη μάρτυρα, ἐπειδὴ ὁ ἴδιος δὲν παραβρέθηκε στὴν Θεσσαλονίκη τὶς δραματικὲς ἐκεῖνες στιγμὲς (Ἀναγνώστης, Τσάρας, § 1, 2,1 κ.ἑ. 2, 6,24-30). Πρόκειται γιὰ μία ἀξιόπιστη ἱστορικὴ μαρτυρία ὅσον ἀφορᾶ τὰ γεγονότα τῆς πολιορκίας καὶ τῆς ἅλωσης τῆς πόλης τὸ 1430 ἀπὸ τὰ στρατεύματα τοῦ Μουρὰτ Β'. Ἡ πόλη, ὅπως εἶναι γνωστόν, κυριεύθηκε μετὰ ἀπὸ πολιορκία τεσσάρων ἡμερῶν, περὶ τὴν τρίτη ὥρα στὶς 29 Μαρτίου (§ 12, 34,32-34).

Τὸ κείμενο τῆς *Διηγήσεως* παραδίδεται στὸν βατικανὸ κώδικα 172, φφ. 97-136, τοῦ 15ου αἰώνα, μαζὶ μὲ τὸ κείμενο τοῦ Ἰωάννη Καμινιάτη *Εἰς τὴν Ἅλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης*, καθὼς καὶ στὸν *Barberinianus gr.* 241, τοῦ 16ου. Τὰ ὑδατόσημα τοῦ βατικανοῦ χειρογράφου καὶ εἰδικὰ τοῦ τμήματος τῆς *Διήγησης* χρονολογοῦνται στὴν τέταρτη δεκαετία τοῦ 15ου αἰώνα.[14] Γιὰ τὸν συγγραφέα δὲν γνωρίζουμε ἀπολύτως τίποτε, μόνον ἀπὸ τὴν προσωνυμία του εἰκάζεται ὅτι ἀνῆκε στὸν κατώτερο κλῆρο. Ἡ ταύτισή του μὲ κάποιον Ἰωάννη Καστοριανό, ἀναγνώστη τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, γιὸ τοῦ Ὁδηγητριανοῦ Καστοριανοῦ (*PLP* 11389), δὲν μαρτυρεῖται ἀπὸ ἀλλοῦ. Τὸ προοίμιο θυμίζει σὲ γενικὲς γραμμὲς τὸ ἀντίστοιχο τοῦ Ἰωάννη Καμινιάτη

14. G. Böhlig, *Ioannis Caminiatae de Expugnatione Thessalonicae*, [CFHB 4], Βερολίνο – Νέα Ὑόρκη 1973, XX-XXIII.

– τὸ ἔργο γράφεται κατὰ παράκλησιν κάποιου λογίου, ἡ δὲ περιγραφὴ τῆς πόλεως καὶ τῶν περιχώρων της θεωρεῖται ἀπὸ τὸν συγγραφέα κεντρικὸ θέμα τῆς εἰσαγωγῆς. Ὁ Ἀναγνώστης δηλώνει, ὡστόσο, ὅτι στὴν προκειμένη περίπτωση περιττεύει λόγῳ τῆς καταγωγῆς τοῦ ἀποδέκτη, πολὺ δὲ περισσότερο ἀφοῦ πρὶν ἀπὸ πολλὰ χρόνια τὴν πόλη τὴν περιέγραψαν δεινοὶ συγγραφεῖς καὶ ρήτορες (§ 2, 6,19-22). Τὸ σκηνικὸ τοῦ προοιμίου του ἔχει, ὡστόσο, ἀμφισβητηθεῖ στὸ σύνολό του, διότι ὁ ἀποδέκτης τοῦ ἔργου πιστεύεται ὅτι εἶναι ἀνύπαρκτο πρόσωπο.[15] Διερωτώμεθα ὅμως γιὰ ποιόν λόγο ὁ Ἀναγνώστης ἔδωσε τόσο μεγάλη ἔκταση σὲ ἕνα φιλολογικὸ εὕρημα, τὸ ὁποῖο ἐπανέφερε καὶ στὸν ἐπίλογο; Δὲν θὰ ἀποκλείαμε ὁλότελα τὸ ἐνδεχόμενο ὁ ἐντολέας του νὰ ἦταν πράγματι ἐκκλησιαστικὸς (τὸν προσφωνεῖ *τιμιώτατε πάτερ*, § 22, 68,15), ὁ ὁποῖος εἶχε ἐγκαταλείψει τὴν πόλη λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἐχθρικὴ ἔφοδο. Γνώριζε μάλιστα τὴν κατάσταση ποὺ ἐπικρατοῦσε ἐκεῖνο τὸ διάστημα καὶ πόσο ὑπέφεραν οἱ κάτοικοι ἀπὸ τὴν βενετικὴ κατοχή: *Τὰ τῶν Λατίνων γὰρ οἶδ' ὅτι καὶ αὐτὸς οἶσθα σαφέστατα τῇ πόλει παρὼν καὶ καθ' ἑκάστην ὁρῶν τὰ γινόμενα* (§ 2, 6,28-30).

Οὐσιαστικὰ ἡ ἐξιστόρηση τῶν γεγονότων, ποὺ κορυφώνονται μὲ τὴν ἅλωση τῆς πόλης, ξεκινᾶ ἀπὸ τὸ παραπάνω σημεῖο τοῦ προοιμίου, ὅπου γίνεται καὶ ἡ πρώτη ἀναφορὰ στὴν βενετικὴ κατοχὴ (§ 2, 6,31-8,8) μὲ ὅλα τὰ δεινὰ ποὺ ἐπέφερε ἐπὶ μία ἑπταετία (1423-1430). Ὁ Ἀναγνώστης δὲν πηγαίνει πίσω, στὶς προηγούμενες τουρκικὲς ἐπιθέσεις ποὺ δέχθηκε ἡ πόλη τὸ 1383 οὔτε στὸν τετραετὴ ἀποκλεισμό της, ποὺ κατέληξε στὴν κατάληψή της τὸ 1387. Ὅταν οἱ τουρκικὲς δυνάμεις ἀνασυντάχθηκαν μετὰ τὶς πολιτικὲς ἀναστατώσεις ποὺ προκλήθηκαν ἀπὸ τὴν ἥττα τοῦ 1402, ὁ Μουρὰτ Β' τὸ 1422 ἀπέκλεισε καὶ πάλι τὴν Θεσσαλονίκη προκαλώντας νέα περίοδο λιμοῦ καὶ νέκρωσης τοῦ ἐμπορίου. Ὁ διοικητὴς τῆς πόλης, Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος, τὴν παρέδωσε τότε στοὺς Βενετοὺς (13 Σεπτεμβρίου 1423) ὑπὸ τὸν ὅρο νὰ τὴν ὑπερασπιστοῦν, σεβόμενοι τὰ ἤθη καὶ τὶς συνήθειες τῶν κατοίκων.[16] Δὲν γνωρίζουμε ἂν ὑπῆρξε γραπτὴ

15. Hunger, *Literatur*, I, 484. *Λογοτεχνία*, II, 337. Γ. Τσάρας, *Διήγησις περὶ τῆς τελευταίας ἁλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1958, 82.

16. Ἡ πληροφορία ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος πούλησε τὴν πόλη στοὺς Βενετοὺς γιὰ 50.000 δουκάτα θεωρεῖται ἀναξιόπιστη ἀπὸ νεότερους μελετητές· ἡ εἴδηση αὐτὴ παραδίδεται, ὡστόσο, στὸ *Χρονικὸ Maius* τοῦ Ψευδο-Σφραντζῆ ἀπὸ τὸν Μακάριο Μελισσηνό, ἔκδ.

συμφωνία οὔτε καὶ τί ἀκριβῶς βάρυνε στὴν ἀπόφασή του νὰ τὴν παραδώσει στοὺς δυτικοὺς ἐμπόρους. Ὁ ἴδιος προτίμησε πάντως νὰ ἐγκαταλείψει τὴν πόλη –ὑπέφερε, ἄλλωστε, ἀπὸ ἐλεφαντίαση–, ζήτησε ἄσυλο στὴν Μαντινεία καὶ στὸ τέλος ἐκάρη μοναχὸς στὴν Μονὴ Παντοκράτορος τῆς Βασιλεύουσας, ὅπου καὶ ἀπεβίωσε τὸ 1429 (*PLP* 21427).

Γιὰ τὸ κλίμα ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν ἀποκλεισμένη πόλη καὶ εἰδικότερα γιὰ τὰ πολιτικὰ διλήμματα καὶ τὶς ἀντίπαλες φατρίες κάνει λόγο σὲ ἕνα κήρυγμά του, ποὺ χρονολογεῖται ἀνάμεσα στὸ 1427-1429, ὁ μητροπολίτης Συμεών. Ἡ ἰδέα τῆς παράδοσης τῆς πόλης στοὺς Τούρκους ὑποστηρίζονταν, ὡς φαίνεται, ἀπὸ μεγάλη μερίδα τοῦ πληθυσμοῦ (§ 4, 12,5-7). Ὁ Συμεὼν ἀπέρριπτε ἀσυζητητὶ αὐτὸ τὸ ἐνδεχόμενο.[17] Δὲν ἐνέκρινε ὅμως οὔτε καὶ τὴν παράδοσή της στοὺς δυτικοὺς ἐμπόρους, φοβούμενος τὸν καθολικισμὸ καὶ τὴν ἀλλοίωση τοῦ ὀρθοδόξου δόγματος: *κἂν τὸ μὴ τὰ τῶν ἐκκλησιῶν πάντῃ διαφθαρῆναι ἐδεόμην αὐτὸς ζητεῖν καὶ τὰ ἄνωθεν ὀρθῶν ἐν ἡμῖν ἐθῶν καὶ δογμάτων θείων καὶ τοὺς ναοὺς εἶναι καὶ τὰς μονὰς παρ' ἡμῖν καὶ αὐτὸν τὸν ἀρχιερέα* (Balfour, 58,31-33). Ἐξ ἀνάγκης ἀποδεχόταν αὐτὴν τὴν ἐπιλογὴ προφανῶς ὡς τὸ μικρότερο ἀπὸ τὰ δύο κακά, ἔχοντας ἐξασφαλίσει προηγουμένως γραπτὲς ἐγγυήσεις (58,35). Ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὶς ἀναφορὲς ποὺ κάνει στὸ πρόσωπό του, τὶς θέσεις τοῦ μητροπολίτη τὶς ἐνστερνιζόταν καὶ ὁ Ἰωάννης Ἀναγνώστης. Δικαιολογεῖ τὴν μὴ ἀνάμειξη τοῦ μητροπολίτη στὰ πολιτικὰ ζητήματα καὶ φυσικὰ τὸ ὅτι δὲν ἐνέκρινε τὴν παράδοση τῆς πόλης στοὺς Τούρκους (§ 8, 22,4-29). Εἶναι ξεκάθαρο, βέβαια, ὅτι ἡ μερίδα τοῦ πληθυσμοῦ ποὺ ὑποστήριζε αὐτὴν τὴν λύση εἶχε ἔρθει σὲ ἀνοικτὴ σύγκρουση μαζί του, πράγμα ποὺ δὲν τὸ ἀρνεῖται καὶ ὁ ἴδιος ὁ Συμεὼν στὸ κήρυγμά του. Οἱ ἀντίπαλοί του τοῦ εἶχαν μάλιστα δηλώσει ὅτι δὲν

Grecu, 260,20-24 καὶ σὲ μεταγενέστερες πηγές. Βλ. καὶ Ostrogorsky, *Ἱστορία*, III, 262-263,346, σημ. 250. Βλ. καὶ J.R. Melville-Jones, *Venice and Thessalonica 1423-1430: the Venetian Documents*, 27-40.

17. *Ἔλεγον δέ γε σπουδήν, τὸ παραδοῦναι τούτους τοῖς ἀσεβέσι ὃ δὴ θανάτων μυρίων ἦν ἐμοὶ χαλεπώτερον καὶ μὴ μόνον εἰς ἔννοιαν ἐλθεῖν ἐμήν* [...] *Ὅθεν καὶ κατεβόων γογγύζοντες καὶ κατὰ τῶν κρατούντων ἐφέροντο καὶ καθ' ἡμῶν ἐκινοῦντο πανδημί* [...]. D. Balfour, *Politico-historical works of Symeon Archbishop of Thessalonica (1416/17- to 1429)*, [Wiener Byzantinistische Studien – XIII], Βιέννη 1979, 55,34-56,2 καὶ 56,16-17.

χρειάζονταν ἐπίσκοπο στὴν πόλη καὶ μποροῦσαν νὰ ζήσουν δίχως αὐτόν, ὅπως συμβαίνει καὶ σὲ πολλὰ νησιὰ ποὺ δὲν ἔχουν ἐπισκόπους (Balfour, 58,1-10).

Ὁ Ἀναγνώστης περιγράφει τὴν κατάσταση ποὺ εἶχε διαμορφωθεῖ μέσα στὴν πόλη τὶς παραμονὲς τῆς ἅλωσης ἐπιφανειακὰ καὶ ἐντελῶς ἀποσπασματικὰ (§ 2, 6,31-8,2. § 18, 54,7-9. § 19, 56,26-28), σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν καταγγελτικὸ λόγο τοῦ Συμεών, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ξεκάθαρα ὅτι οἱ Βενετοὶ παρὰ τὶς ὑποσχέσεις ποὺ ἔδωσαν δὲν κατάφεραν νὰ βελτιώσουν τὶς συνθῆκες διαβίωσης. Οἱ κάτοικοι, γράφει στὸν ἱστορικό του λόγο, ὑπέφεραν ἀπὸ τὴν πείνα καὶ γιὰ νὰ γλιτώσουν τὸν λιμὸ ἔφυγαν σὲ ἄλλους τόπους ἢ ζήτησαν καταφύγιο ἀκόμη καὶ κοντὰ στοὺς Τούρκους (Balfour, 59,23-28. 60,8-13. 63,4-21.64,1-7). Τὸ καθεστὼς γιὰ νὰ ἐπιβληθεῖ χρησιμοποιοῦσε τὴν βία καὶ τὴν τρομοκρατία, γράφει πολὺ ξεκάθαρα ὁ ἱστορικὸς Δούκας, ὁ ὁποῖος προφανῶς εἶχε δική του πηγὴ πληροφόρησης γιὰ τὰ δραματικὰ γεγονότα ποὺ διαδραματίζονταν στὴν Θεσσαλονίκη: *καὶ πολλοὺς ἐν τῷ βυθῷ ἔρριψαν, ἄλλους ὡς ἀπίστους ἐκόλαζον, τοὺς δὲ ἐναπολειφθέντας ἐν μυρίαις ἀσελγείαις ἐκάκουν.*[18] Μὲ δυσπιστία συνεπῶς ἀντιμετώπιζαν πλέον οἱ ἀρχὲς τοὺς κατοίκους, πράγμα ποὺ φάνηκε καὶ κατὰ τὴν πολιορκία, ὅταν ἔβαλαν δίπλα στοὺς ντόπιους ὑπερασπιστὲς νὰ τοὺς παρακολουθοῦν οἱ Τζετάριοι, τοὺς ὁποίους ὁ Ἀναγνώστης ἀποκαλεῖ σύνταγμα ληστῶν (§ 7, 20,1-9).

Ἔχοντας δώσει τὴν γενικότερη εἰκόνα τῆς πόλης τὶς παραμονὲς τῆς ἅλωσης, ὁ Ἀναγνώστης περιγράφει τὸν ἐρχομὸ τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων τὴν Κυριακὴ 25 Μαρτίου (§ 6, 16,15 κ.ἑ.). Στὴν συνέχεια, ἀναφέρεται στὶς προτάσεις τοῦ Μουρὰτ Β΄ νὰ παραδώσουν τὴν πόλη γιὰ νὰ ἀποφευχθεῖ ἡ καταστροφή της (§ 6, 16,30 κ.ἑ.), στὰ γράμματα ποὺ ρίχνονταν ἀπέξω μὲ δελεαστικὲς προτάσεις καὶ μὲ ἀπειλὲς (§ 9, 24,6 κ.ἑ.), ἐνῶ οἱ πολιορκητὲς ἐπιχειροῦσαν κρυφὰ νὰ ὑποσκάψουν τὸ προτείχισμα (26/27 Μαρτίου, § 9, 24,21 κ.ἑ.). Τέλος, ἀναφέρεται στὴν μεγάλη ἐπίθεση τῆς τέταρτης ἡμέρας (29 Μαρτίου) καὶ στὴν κατάληψη τοῦ Τριγωνίου στὸ βορειοανατολικὸ τμῆμα τοῦ τείχους, ἀπὸ ὅπου πέρασαν στὴν πόλη οἱ ἐχθροὶ (§ 11, 30,21 κ.ἑ.). Ὁ θρύλος ὅτι ἡ πόλη κυριεύθηκε μετὰ ἀπὸ προδοσία τῶν μοναχῶν τῆς μονῆς Βλατάδων, οἱ ὁποῖοι ὑπέδειξαν δῆθεν στὸν σουλτάνο νὰ καταστρέψει τοὺς σωλῆνες τῆς ὕδρευσης, καὶ μὲ αὐτὸν

18. Δούκας, *Ἱστορία*, Grecu, XXIX 4, 249, 5-7.

τὸν τρόπο νὰ ἐξαναγκάσει τοὺς κατοίκους μπροστὰ στὸ ἐνδεχόμενο τῆς δίψας νὰ παραδοθοῦν, προέρχεται ἀπὸ μεταγενέστερη μαρτυρία καὶ δὲν ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ σύγχρονες πηγές.[19]

Στὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦ κειμένου, ὑποστηρίχθηκε ὅτι ἡ ἐξιστόρηση τῶν γεγονότων ἀπὸ τὸν Ἀναγνώστη διακόπτεται –γιὰ κάποιους ἀνεξήγητους λόγους– γιὰ νὰ συνεχιστεῖ ἀπὸ κάποιον ἄγνωστο διασκευαστή, τοῦ ὁποίου ἡ ἀφήγηση χρονολογεῖται μετὰ τὸ 1453 καὶ φυσικὰ στηρίζεται στὶς διηγήσεις ἄλλων.[20] Πρόκειται γιὰ μιὰ αὐθαίρετη καὶ παντελῶς ἀστήριχτη ἄποψη, κατὰ τὴν γνώμη μας, ἡ ὁποία, ἂς σημειωθεῖ, ἔχει περάσει, μὲ ἐπιφυλάξεις ὁμολογουμένως ἀπὸ ὁρισμένους μελετητές, καὶ στὴν βιβλιογραφία.[21] Τὸ κείμενο, ὡστόσο, δὲν παρουσιάζει κανένα χάσμα οὔτε καὶ ἐξόφθαλμες ἐναλλαγὲς ὡς πρὸς τὴν ροὴ τοῦ λόγου. Ἐπίσης δὲν ἐντοπίζονται προβλήματα στὴν σύνταξη ἢ στὴν δομὴ τοῦ κειμένου. Ὑποτίθεται, ὅμως, ὅτι ἀνάμεσα στὸ πρῶτο (§ 1-12) καὶ τὸ δεύτερο μέρος τῆς *Διήγησης* (§ 13-22) παρατηροῦνται γλωσσικὲς καὶ ὑφολογικὲς δια-

19. S. Vryonis, «The Ottoman Conquest of Thessaloniki in 1430», *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*, ἐκδ. A. Bryer καὶ H. Lowry, Birmingham – Washington, D.C. 1986, 309-310.

20. Τσάρας, *Διήγησις περὶ τῆς τελευταίας ἁλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης*, ιε΄-ιη΄, 82-91. Ἐκτὸς τούτου, ὁ ἴδιος μελετητὴς πιστεύει ἀκόμη ὅτι ὁ δεύτερος συγγραφέας ἢ μᾶλλον διασκευαστής, δὲν συνέχισε μόνον τὴν *Διήγηση* ἀπὸ τὸ σημεῖο ποὺ τὴν διέκοψε ὁ Ἀναγνώστης, ἀλλὰ ἐπενέβη καὶ στὸ πρῶτο μέρος, προσθέτοντας δικά του σχόλια καὶ παρατηρήσεις. Συνεπῶς, τὸ κείμενο, κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος του, σύμφωνα πάντα μὲ τὸν Γ. Τσάρα, εἶναι ἔργο ἀγνώστου διασκευαστῆ. Ὁ ἴδιος μελετητὴς ἀπέδωσε καὶ τὴν *Μονῳδία ἐπὶ τῇ ἁλώσει τῆς Θεσσαλονίκης*, ποὺ παραδίδεται μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀναγνώστη, στὸν ἄγνωστο διασκευαστή, μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ὑφολογικὰ τὰ δύο κείμενα συγγενεύουν (σελ. ιθ΄-κβ΄). Τὶς ἀπόψεις τοῦ Γ. Τσάρα ἀπηχεῖ καὶ ὁ P. Odorico, ὁ ὁποῖος βλέπει στὸ κείμενο τὸν συμφυρμὸ δύο ξεχωριστῶν τμημάτων καὶ συνάμα διαπιστώνει πολλὰ προβλήματα ἀνάγνωσης καὶ δομῆς ποὺ ἀφοροῦν κυρίως τὴν σύνταξη, δίχως, ὡστόσο, νὰ παραπέμπει σὲ συγκεκριμένα χωρία καὶ παραδείγματα. Βλ. *Χρονικὰ τῶν Ἁλώσεων τῆς Θεσσαλονίκης: Ἰωάννης Καμινιάτης, Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης, Ἰωάννης Ἀναγνώστης*, μετάφραση Χ. Μέσης, εἰσαγωγὴ - σχόλια P. Odorico, Ἀθήνα 2009, 45-46.

21. Hunger, *Literatur*, I, 484. *Λογοτεχνία*, II, 338. Vryonis, «The Ottoman Conquest of Thessaloniki in 1430», 283-287.

φορές, οἱ ὁποῖες ἀπὸ μόνες τους ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ κείμενο συντάχθηκε ἀπὸ δύο διαφορετικοὺς συγγραφεῖς. Ἀλλὰ ποιές εἶναι αὐτὲς οἱ γλωσσικὲς καὶ ὑφολογικὲς διαφορὲς ποὺ συνιστοῦν δύο διαφορετικὲς γραφές, δηλαδή, οὐσιαστικὰ δύο συγγραφεῖς; Ὁ ὑποστηρικτὴς τῆς ἰδέας τοῦ διασκευαστῆ περιορίζεται σὲ μία ἀξιωματικὴ διαπίστωση καὶ τίποτε παραπάνω.[22] Ἡ ὅλη ἐπιχειρηματολογία οὐσιαστικὰ ἑστιάζεται στὶς τελευταῖες γραμμὲς τῆς δωδέκατης παραγράφου, στὸ σημεῖο, δηλαδή, ὅπου γίνεται ἡ ἀναφορὰ στὴν ἅλωση τῆς πόλης:

> *οὕτω τῆς τετάρτης ἡ τρίτη παρελήλυθεν ὥρα, καὶ ἡ πόλις φεῦ παρὰ τῶν πολεμίων τοῦτον ἑάλω τὸν τρόπον* (§ 12, 34,31-34).

Σ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ σημεῖο πιστεύεται ὅτι ὁ Ἰωάννης Ἀναγνώστης διέκοψε τὴν ἐξιστόρησή του, «συνεπὴς μ' ὅσα μᾶς ὑποσχέθηκε στὸν πρόλογό του, πὼς θάναι σαφὴς στὴν ἔκφρασή του καὶ θὰ μᾶς διηγηθεῖ μονάχα, ὅσα νομίζει ἀπαραίτητα». Τὸ χρονικό του, δηλαδή, στὸ σημεῖο αὐτὸ φάνηκε πολὺ φτωχὸ στοὺς Θεσσαλονικεῖς καὶ ὡς ἐκ τούτου ἔδωσε ἀφορμὴ στὸν διασκευαστὴ νὰ τὸ συμπληρώσει.[23]

Μέχρι αὐτὸ τὸ σημεῖο τῆς *Διήγησής* του, ὁ Ἀναγνώστης παρουσίασε τὸ πλαίσιο ἢ καλύτερα τὴν γενικότερη εἰκόνα τοῦ πῶς κυριεύθηκε ἡ πόλη, ἡ ὁποία, ὅπως γράφει, ὑπέκυψε στὴν ἀνυπέρβλητη τόλμη καὶ τὴν γενναιότητα ποὺ ἐπέδειξαν οἱ ἐπιτιθέμενοι, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν φόβο καὶ τὴν ταραχὴ ποὺ ἔπληξε τοὺς ἀμυνόμενους (§ 12, 34,20-22). Τὸ ἀκροτελεύτιο σχόλιό του τῆς δωδέκατης παραγράφου –*οὕτω τῆς τετάρτης ἡ τρίτη παρελήλυθεν ὥρα, καὶ ἡ πόλις φεῦ παρὰ τῶν πολεμίων τοῦτον ἑάλω τὸν τρόπον* (§ 12, 34,31-34)– λειτουργεῖ ὡς σημεῖο μετάβασης ἢ ἀλλιῶς ὡς ἡ ἀπαρχὴ μιᾶς νέας ἑνότητας, μὲ θέμα πλέον τὴν τουρκικὴ κυριαρχία στὴν πόλη καὶ ὅσα δραματικὰ συνεπαγόταν αὐτὴ ἡ νέα κατοχὴ γιὰ τοὺς χριστιανοὺς κατοίκους ποὺ γλίτωσαν τὸν θάνατο καὶ τὴν

22. Βλ. καὶ τὴν βιβλιοκρισία τοῦ J. Irmscher, *BZ* 52 (1959) 364-367, τῆς ἔκδοσης τοῦ Ἰωάννη Ἀναγνώστη ἀπὸ τὸν Γ. Τσάρα: «Doch vermissen wir auch hier die zusammenhängende Beweisführung, da der Editor S. ιη' seine Entdeckung als ein Axiom präsentiert [...]» (σελ. 366).

23. Τσάρας, *Διήγησις περὶ τῆς τελευταίας ἁλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης*, 86-87.

αἰχμαλωσία. Σ' αὐτὴν τὴν τελευταία κατηγορία, τῶν ἀπελευθερωθέντων αἰχμαλώτων ἀνῆκε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἀναγνώστης μαζὶ μὲ χίλιους ἄλλους ἐξαγορασθέντες, ποὺ τοὺς ἐπετράπη ἡ ἐπάνοδος στὴν ἐρειπωμένη πόλη (§ 19, 56,29-31. 58,4-7, 16-17).[24] Τὸ σύνολο τῶν αἰχμαλώτων ποὺ ἀπήχθησαν στὴν Ἀνατολὴ τὸ ὑπολογίζει στὶς ἑπτὰ χιλιάδες (§ 14, 42,11-12).

Τὸ ἔργο πρέπει νὰ γράφτηκε ἀρκετὰ χρόνια μετὰ τὴν ἅλωση τῆς πόλης, ὅταν οἱ ἐκκλησίες της εἶχαν πλέον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καταστραφεῖ καὶ μόνον οἱ γεροντότεροι γνώριζαν τὴν τοποθεσία καὶ τὶς ὀνομασίες τους (§ 21, 64,22-25). Σὲ ἕνα ἄλλο σημεῖο, ὁ Ἀναγνώστης ἐπισημαίνει ὅτι ἀπὸ τὰ ἐρείπια τῶν ἐκκλησιῶν χρησιμοποιήθηκε οἰκοδομικὸ ὑλικὸ γιὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ κεντρικοῦ βαλανείου τῆς πόλης, τὸ ὁποῖο χρονολογεῖται, σύμφωνα μὲ μία ἐπιγραφὴ τὸ 1444.[25] Ἐξάλλου, καὶ ὁ βατικανὸς κώδικας 172, ποὺ γράφτηκε στὴν Θεσσαλονίκη καὶ παραδίδει τὸ κείμενο τῆς ἅλωσης τοῦ Ἀναγνώστη μαζὶ μὲ τὸ ἀντίστοιχο τοῦ Καμινιάτη, χρονολογεῖται γύρω στὴν τέταρτη δεκαετία τοῦ 15ου αἰώνα.[26] Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ ζήτημα τῆς χρονολόγησης, ἐντύπωση προκαλεῖ

24. Ὁ Ἰωάννης Ἀναγνώστης μεταξὺ ἄλλων ἀναφέρει ὅτι καὶ ὁ Σέρβος ἡγεμόνας ἐξαγόρασε χριστιανοὺς αἰχμαλώτους, δίχως ὅμως νὰ τὸν κατονομάζει. Ταυτίζεται, ὡστόσο, μὲ τὸν Γεώργιος Μπράνκοβιτς. Βλ. Ι.Α. Παπαδριανός, «Ἡ ἅλωση τῆς Θεσσαλονίκης στὰ 1430 καὶ ὁ Σέρβος δεσπότης Γεώργιος Μπράνκοβιτς (Djuradi Branković)», *Μακεδονικὰ* 8 (1968) 401-405.

25. Vryonis, «The Ottoman Conquest of Thessaloniki in 1430», 286.

26. Τὰ φύλλα τοῦ βατικανοῦ κώδικα 139-183, ποὺ ἕπονται τῆς *Διήγησης* τοῦ Ἀναγνώστη (φφ. 97-136), χρονολογοῦνται τὸ 1439, σύμφωνα μὲ τὸν κατάλογο τῶν G. Mercati – P.Fr. de Cavalieri, 196-197. Ὑπάρχει ὅμως καὶ ἡ ἄποψη ὅτι τὸ ἔργο γράφτηκε μετὰ τὸ 1453, διότι σὲ δύο ἐκκλησιαστικὰ ἔγγραφα, χρονολογούμενα τὸ 1432 καὶ τὸ 1453 ἀντίστοιχα, παραχωρεῖται ἡ φροντίδα καὶ ἡ συντήρηση τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς στὸν Ὁδηγητριανὸ Καστοριανὸ καὶ στοὺς δύο γιούς του Δημήτριο καὶ Ἰωάννη. Στὸ κείμενο τῶν ἐπιστολῶν ἐπισημαίνεται ὅτι *πολλοὶ τῶν ἱερῶν ναῶν, μᾶλλον σχεδὸν πάντες, οἰκίαι τῶν Τούρκων ἐγένοντο*, ἀλλὰ καὶ στὴν Διήγηση τοῦ Ἀναγνώστη ἀναγράφεται κάτι παρόμοιο (*τὰς δέ γε λοιπὰς ἁπάσας οἰκίας καὶ τοὺς νεὼς σχεδὸν πάντας διωρίσατο τοῖς τ' ἀπ' ἄλλων τόπων ἐθελήσασιν ἴσως τὴν πόλιν* [...] *ἑλέσθαι*, § 20, 62,7-8. Πβ. καὶ 64,2-3), ὁπότε μὲ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα συμπεραίνεται ὅτι ὁ Ἀναγνώστης ἄντλησε τὴν πληροφορία του ἀπὸ τὸ ἐκκλησιαστικὸ ἔγγραφο τοῦ 1453. Ὁ δὲ Ἰωάννης Καστοριανὸς ταυ-

ἡ ἀπουσία στὸ κείμενο ἐπώνυμων ἀναφορῶν σὲ παράγοντες τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας, ἀλλὰ καὶ τῆς βενετικῆς ἀριστοκρατίας, μὲ μοναδικὴ ἐξαίρεση τὸν μητροπολίτη τῆς πόλης, στὸν κύκλο τοῦ ὁποίου ἐνδεχομένως ἀνῆκε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἀναγνώστης ὡς μέλος τοῦ κατώτερου κλήρου. Ἡ παιδεία του, ἄλλωστε, παραπέμπει περισσότερο σὲ ἐκκλησιαστικὸ παρὰ σὲ κοσμικὸ ἄτομο. Μολονότι ἀπὸ τὴν ἅλωση τῆς πόλης εἶχαν παρέλθει δέκα καὶ πλέον χρόνια, ὁ Ἀναγνώστης ἐξακολουθοῦσε νὰ ἀναφέρεται στὴν διχοστασία τοῦ λαοῦ καὶ στὶς ἐσωτερικὲς ἀντιθέσεις. Ἐνδεχομένως τὰ αἴτια τῆς πτώσης ἐξακολουθοῦσαν νὰ διχάζουν τοὺς κατοίκους καὶ ὁ Ἀναγνώστης ἀπὸ τὴν δική του πλευρὰ αἰσθανόταν τὴν ὑποχρέωση νὰ προβάλει τὴν στάση τοῦ μητροπολίτη Συμεὼν ὡς τὴν πιὸ σωστὴ καὶ ὑπεύθυνη, καθόσον δὲν εἶχε ταχθεῖ οὔτε μὲ τοὺς Βενετοὺς οὔτε καὶ μὲ τοὺς Τούρκους. Κατὰ μίαν ἄποψη, ὁ στόχος του δὲν ἦταν νὰ γράψει ἱστορία, ἀλλὰ χρησιμοποιώντας τὸ ὕφος τῆς ἱστορικῆς γραφῆς νὰ ἐκθέσει τοὺς Βενετοὺς καὶ τοὺς ὀπαδούς τους, ποὺ κατηγοροῦσαν ἐκ τῶν ὑστέρων τὸν Συμεών.[27] Χωρὶς νὰ ἀποκλείουμε ἐντελῶς αὐτὴν τὴν ἐκδοχή, ποὺ περιορίζεται στὴν πολεμικὴ κατὰ τῶν Βενετῶν καὶ τῶν ὀπαδῶν τους, ὁ στόχος τοῦ Ἀναγνώστη νομίζουμε ὅτι ἐκτίθεται στὸ Προοίμιό του, ποὺ εἶναι ἀρκετὰ ἀναλυτικὸ καὶ ἐκτενές, ἂν αναλογιστοῦμε τὴν οἰκονομία τοῦ ἔργου – *τῶν ἤδη τῇ περιφανεῖ τὸ πρότερον πόλει Θεσσαλονίκῃ συμβεβηκότων* (§ 1, 2,3-4). Τέλος, στὸν βατικανὸ κώδικα 172, φύλλα 136β-138β, παραδίδεται μία μονωδία τοῦ Ἰωάννη Ἀναγνώστη γιὰ τὴν κατάληψη τῆς Θεσσαλονίκης, τὴν ὁποία ὁ Γ. Τσάρας ἐπίσης ἀπέδωσε στὸν ἄγνωστο διασκευαστὴ ποὺ ἐπεξεργάστηκε καὶ τὸ ἱστορικό του ἔργο.[28]

τίζεται, αὐθαίρετα βεβαίως, μὲ τὸν Ἰωάννη Ἀναγνώστη, τὸν συγγραφέα τῆς *Διηγήσεως*. Γ. Τσάρας, *Η τελευταία άλωση της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1985, 36-38.

27. Odorico, *Χρονικὰ τῶν Ἁλώσεων τῆς Θεσσαλονίκης*, 50.

28. Τσάρας, *Διήγησις περὶ τῆς τελευταίας ἁλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης*, ιθ′-κβ′, κείμενο 70-76.

Ἐκδόσεις

I. BEKKER, *CSHB*, 1838, 481-528. –*PG* 156: 588-632. –*Διήγησις περὶ τῆς τελευταίας ἁλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης. Μονῳδία ἐπὶ τῇ ἁλώσει τῆς Θεσσαλονίκης*. Εἰσαγωγή, κείμενο, μετάφραση, σχόλια, ἐκδ. Γ. ΤΣΑΡΑΣ, Θεσσαλονίκη 1958.

Μεταφράσεις

Ἰωάννου Ἀναγνώστου, Διήγησις περὶ τῆς τελευταίας ἁλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης, ἐκδ. Γ. ΤΣΑΡΑΣ, Θεσσαλονίκη 1958. –Γ. ΤΣΑΡΑΣ, *Η τελευταία άλωση της Θεσσαλονίκης (1430)*. Τα κείμενα μεταφρασμένα με εισαγωγικό σημείωμα και σχόλια, Θεσσαλονίκη 1985. –Ν.Ι. ΜΟΝΙΟΥ, *Θεσσαλονίκη 1423-1430. Ἡ Βενετοκρατία καὶ ἡ τελευταία ἅλωση ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Συμεὼν Θεσσαλονίκης – Ἰωάννης Ἀναγνώστης*, Ἀθήνα 2006. –J.R. MELVILLE-JONES, *Venice and Thessalonica, the Greek Accounts*, Padova 2006, 149-179. –*Χρονικὰ τῶν Ἁλώσεων τῆς Θεσσαλονίκης: Ἰωάννης Καμινιάτης, Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης, Ἰωάννης Ἀναγνώστης*, μετάφραση Χ. ΜΕΣΣΗΣ, εἰσαγωγὴ – σχόλια P. ODORICO, Ἀθήνα 2009 (= Thessalonique. Chroniques d'une ville prise: Jean Caminiatès, Eustathe de Thessalonique, Jean Anagnostès, εἰσαγωγὴ – σχόλια – μετάφραση P. ODORICO, Τουλούζη 2005).

Γενικὴ βιβλιογραφία

KRUMBACHER, *Geschichte*, I, 301. *Ἱστορία*, I, 608-609. –MORAVCSIK, 312. – COLONNA, 63-64. –HUNGER, *Literatur*, I, 484-485. *Λογοτεχνία*, II, 337-339.

Εἰδικὴ βιβλιογραφία

G. DENNIS, «The Second Turkish Capture of Thessalonica 1391, 1394 or 1430?», *BZ* 57 (1964) 53-61. –Ι.Α. ΠΑΠΑΔΡΙΑΝΟΣ, «Ἡ ἅλωση τῆς Θεσσαλονίκης στὰ 1430 καὶ ὁ Σέρβος δεσπότης Γεώργιος Μπράνκοβιτς (Djuradi Branković)», *Μακεδονικὰ*

8 (1968) 401-405. –Γ. ΤΣΑΡΑΣ, «Οἱ δύο ἔμμετρες μονωδίες γιὰ τὴν τελευταία ἅλωση τῆς Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικὰ* 9 (1969) 64-100. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Οι τέσσερις καθολικοί ναοί στο Χρονικό του Ιωάννου Αναγνώστη», *Δ΄ Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο, Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη 1983, 131-144. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ὁ τέταρτος καθολικὸς ναὸς τῆς Θεσσαλονίκης στὸ Χρονικὸ τοῦ Ἰωάννου Ἀναγνώστη», *Βυζαντινὰ* 5 (1973) 165-185. –S. VRYONIS, «The Ottoman Conquest of Thessaloniki in 1430», *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*, ἐκδ. A. BRYER καὶ H. LOWRY, Birmingham – Washington, D.C. 1986, 281-321.

[*ΟΠΩΣ ΕΤΑΧΘΗΣΑΝ ΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΟΛΙΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΝ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΜΟΥΡΑΤΟΥ*]

[§ 20] *Καὶ δὴ τῇ Θεσσαλονίκῃ ἐπιδεδημηκὼς ὁ Μουράτης (δεύτερον, οἶμαι, τινικαῦτα διίππευεν ἔτος μετὰ τὴν ἅλωσιν ἢ τρίτον) ἐφ' ᾧ ταύτην ἰδεῖν καὶ ἀκριβέστερον τὰ κατ' αὐτὴν ἱστορῆσαι καὶ τῶν ἀπ' αὐτῆς καλῶν ἀπολελαυκέναι καὶ δωρεαῖς μεγάλαις ἀντιφιλοτιμήσασθαι, τὸν ἐκείνου τε τῷ φιλοτίμῳ τῆς γνώμης μιμήσασθαι πρόγονον, Θεσσαλονίκης κἀκεῖνον κρατήσαντα καὶ χάρισι ταύτην πολλαῖς ἀμειψάμενον – οὕτως οὖν γνώμης ἔχων καὶ μετὰ τοιαύτης ἐλθών, ὁ δὲ μὴ οὐκ ἀγαθαῖς ὑπαχθεὶς συμβουλίαις μεταβουλεύεταί τε καὶ τὴν προτέραν μετατίθησι γνώμην καί, ἅ, καθ' ὃν ἑαλώκαμεν χρόνον, οὐ πέπραχε, κατ' ἐκεῖνο δὴ τοῦ καιροῦ παρώρμητο διαπράξασθαι. Καὶ γοῦν ὡς τὴν πόλιν καὶ τὰ καθ' ἕκαστον ταύτης θεάσαιτο καὶ πάσης ἐν ταύτῃ ῥαστώνης ἐπαπολαύσειεν, ὡς τῶν αὐτῇ προσόντων καλῶν εἰς κόρον κατατρυφήσειεν, ἀγαπητικῶς τε οὐχ ἥκιστα ταύτῃ διατεθείη καὶ πᾶσιν ἡμῖν θαρρεῖν δοίη περὶ ἡμῶν τὰ βελτίω. Πρῶτον μὲν ψῆφον ἐξήνεγκεν, οἵαν οὐδ' ἐν ὀνείροις ἰδὼν οὐδείς ποτε προσεδόκησεν ἄν. Ἡ δ' ἦν πάσας μὲν ληφθῆναι μονὰς καὶ νεώς, πάσας δὲ προσόδους αὐτῶν καὶ τὰ κτήματ' ἀφαιρεθῆναι καὶ εἰς στενὸν κομιδῇ τὰ ἡμέτερα καταντῆσαι, ὃ καὶ εἰς πέρας ἐκβέβηκεν οὐ μετ' οὐ πολύ. Ἔπειτα δὲ καὶ καταγραφῆναι πάσας οἰκίας καὶ εἴ τι προσῆν ἕτερον τῇ πόλει προστάττει, καὶ χωρὶς μὲν τὰ τῶν παρόντων, χωρὶς δὲ τὰ τῶν ἀπόντων ἀριθμηθῆναι. Βουλὴν γὰρ ἐνενόησεν ἢ ἐδέξατο τὰς μὲν τῶν παρόντων καταλιπεῖν ἔχειν τοὺς τούτων δεσπόσαντας, εἰ καὶ μὴ*

καθαρῶς οὕτως ἐξέβη, τὰ δέ γε τῶν ἀπόντων, ζώντων καὶ τεθνηκότων, τὰ μὲν τηρεῖσθαι τοῖς εἰσέπειτ' ἐλευσομένοις, τὰ δὲ Τούρκοις δοθῆναι τοῖς ᾑρημένοις ἢ βιασθεῖσιν ἐνοικῆσαι τῇ πόλει, καθάπερ καὶ γέγονεν. Ἐπεὶ δὲ κατεγράφησαν μὲν μετὰ πολλῆς τῆς ἐπιμελείας ἅπαντα τὰ τῆς πόλεως, ἐνίων ἐκ τῶν ἡμετέρων πρὸς τοῦτ' ἐπιτηδείων ὀφθέντων, οἳ καὶ τοῦτ' ὤδινον ἐκ σκαιοτάτης, οἶμαι, γνώμης καὶ φθονερᾶς, ἠρίθμηντο δὲ μετὰ πολλῆς ἀκριβείας καὶ διασκέψεως καὶ διχῇ κατὰ τοὐπίταγμα διῃρέθησαν, τότε δὴ τὰς μὲν τῶν μονῶν, ὅσαι δὴ μείζους καὶ πρὸς κάλλος φαιδρότεραι, τοῖς οἰκείοις αὐτῷ καὶ οὖσιν ἐν ἀξιώμασιν ἐδωρήσατο, ὁμοίως δὲ καὶ τῶν οἰκιῶν, ὅσαι δὴ καλλίους ἦσαν τῶν ἄλλων εἴς τε κάλλος καὶ μέγεθος, μόνους ἡμῖν τοὺς τέσσαρας νεώς, οἳ καὶ καθολικοὶ λέγονται, καταλελοιπώς, πολλὴν τὴν σπουδὴν ὑπὲρ τούτων τοῦ ποιμένος εἰσενεγκόντος.

Τὰς δέ γε λοιπὰς ἁπάσας οἰκίας καὶ τοὺς νεὼς σχεδὸν πάντας διωρίσατο τοῖς τ' ἀπ' ἄλλων τόπων ἐθελήσασιν ἴσως τὴν πόλιν, ἀνθ' ἧς οἰκοῦσιν, ἑλέσθαι παρασχεθῆναι καὶ τοῖς ἀπὸ τῶν Γενητζῶν ἀπαναστᾶσι Τούρκοις. Τόπος δ' οὗτός ἐστι πεδιὰς ὅλος, ἡμέρας ὁδὸν ἀπὸ τοῦ κατὰ δύσιν μέρους ἀπέχων τῆς πόλεως, εἴτε τῇ τούτου ἐπιτηδειότητι εἴτε σπουδῇ τοῦ τοῦτον ἀρχῆθεν ἐκλεξαμένου πρὸς οἴκησιν πολλοὺς ἐσχηκὼς οἰκήτορας Τούρκους, ὃν δὴ τόπον καὶ οὐκ οἶδ' ὅπως ἐπὶ θέαν καὶ ζώων ἀγρίων θήραν ὁ Μουράτης ἐκεῖσε, καθ' ὃν καιρὸν ἐνεδήμει τῇ πόλει, γενόμενος, σχεδὸν τῶν ἐνοικούντων καθίστησιν ἔρημον, ἀπανίστασθαι τούτους τὸ τάχος κελεύσας καὶ μετοικεῖν εἰς Θεσσαλονίκην. Ὃ δὴ πρόσταγμα καὶ μετὰ σπουδῆς οἱ πρὸς αὐτὸ τεταγμένοι πεπληρωκότες ἐφάνησαν μηδὲν μελλήσαντες μετὰ τὴν τούτου ἀποδημίαν, πάντας δὲ τοὺς αὐτόθι Τούρκους, ἐκεῖσε γενόμενοι καὶ βίᾳ μᾶλλον ἢ πειθοῖ εἰς Θεσσαλονίκην ἀγηοχότες καὶ οἰκίας ἑτέρας, ἀνθ' ὧν εἶχον, παρεσχηκότες κατὰ τὸ πρόσταγμα. Ἄμφω γοῦν, οἶμαι, ταῦθ' ὁ Μουράτης ἐσκέψατο καὶ τοῦθ' οὕτω γενέσθαι προσέταξεν, ἵν' ἀσφάλειαν ἡ πόλις ἔχῃ καὶ φυλακὴν ἀκριβεστέραν ἐκ τούτου, παράλιος οὖσα καὶ διὰ τοῦτο δεομένη πολλῶν ἐνοικούντων καὶ ἵνα τὴν ἀγορὰν πλήθουσαν ἔχουσα τῶν ὠνίων ἁπάντων εἰς αὐτὴν εἰσκομιζομένων πάντας ἕλκῃ παρ' ἑαυτῇ, πραγματειῶν καὶ συναλλαγμάτων ἁπάντων μεταδιδοῦσα τοῖς χρῄζουσι καὶ ἑαυτὴν ῥᾳδίως πλουτίζουσα.

[§ 21] *Τούτων οὖν οὕτω προβάντων καὶ τῶν Τούρκων εἰς χιλίους ἀριθμουμένων τὴν πόλιν κατειληφότων καὶ πάντων οἰκίας καὶ ναοὺς ἀντὶ οἰκιῶν εἰληφότων καί*

ἀναμεὶξ κατὰ πᾶσαν τὴν πόλιν λαχόντων τὴν οἴκησιν, ἡ πόλις ὥσπερ τινὰ πενθήρη χιτῶνα τὴν ἀκοσμίαν περιεβάλετο, τῆς εὐπρεπείας, ἧς ἂν ἔτυχε τῆς κακῆς συμβουλῆς μὴ χώραν εὑρούσης, ἀφῃρημένη καὶ τὸν στολισμόν, ὃν οὐκ εἰς μακρὰν ἔσχεν ἄν, δυστυχῶς ἄγαν ἀποβαλοῦσα καὶ στένουσα, οἷον μετ' οἰμωγῆς, ὅτι μὴ σεισμὸς ταύτην συνέχωσεν ἢ πῦρ παρανάλωσεν ἢ ὕδωρ ἀναδοθὲν ἢ νεφελόθεν ῥαγὲν συνεκάλυψε καὶ κατέκλυσε· τοῦτο γὰρ ἀνεκτότερον, ἐπεὶ τοί γε βέλτιον τοῦ τοιαύτην ὁρᾶσθαι τὸ μηδ' ὁπωστοιοῦν ἐπὶ γῆς ἑστάναι. Οἱ μὲν οὖν τῶν ἱερῶν οἴκων εἰς κοινὰ καταγώγια μετημείφθησαν, ὥσπερ εἰρήκειμεν, καὶ τὸ προφητικὸν εἰπεῖν, «ἐν πελέκει καὶ λαξευτηρίῳ τὰ θυσιαστήρια τοῦ θεοῦ καταβέβληντο»,[29] *οἱ δὲ λείψανα μόνον τοῦ πρώτου κάλλους αὐτῶν καὶ τῆς θέσεως ἀποσώζουσιν, ἔνιοι δέ, καὶ μᾶλλον οἱ πλείους, καταπεπτώκεσαν τέλειον, ὡς μηδὲ ποῦ ποτ' ἦσαν γνωρίζεσθαι· διηρπάγησαν γὰρ αἱ τούτων ὕλαι καὶ κτίσμασιν ἄλλοις προσετέθησαν καινοτέροις καὶ μάλιστά γε τῷ νῦν ἐπὶ μέσης τῆς πόλεως ὁρωμένῳ καὶ κοινῷ βαλανείῳ. Καὶ μονονουχὶ τῶν γηραιοτέρων ἔξεστιν ἀκούειν ἀνδρῶν ὡς ὧδε μὲν ἦν ὁ νεὼς ὁ δεῖνα, ἐκεῖ δὲ ὁ δεῖνα καὶ ὅσα προσῆν ἑκάστῳ καὶ κάλλη καὶ χάριτες. Καὶ τοῦτο μὲν οἱ κατὰ πᾶσαν τὴν πόλιν νεῴ, μοναὶ δ', ἃς πρότερον φθάσας ὁ λόγος ἐδήλωσεν, ἀφορμὴ τοῖς ὁρῶσιν ἵστανται πένθους, μὴ ὅτι γε μοναχῶν ἔρημοι καταστᾶσαι κακῶς ἐξελαθέντων καὶ πρὸς ἑτέρας πόλεις μετοικησάντων, ἀλλὰ καὶ προσαφῃρημέναι τὴν διὰ πάντων λαμπρότητα· αἵ τε γὰρ μάρμαροι τούτων ἐξηδαφίσθησαν, ἥ τ' ἄλλη ἅπασα ὕλη, ἡ πρὸς ἀπαρτισμὸν αὐτῶν ἀρχῆθεν συντεθειμένη καὶ κάλλος, εἰς διαρπαγὴν τοῖς βουλομένοις ἀνεῖτο καὶ νῦν ἄκοσμόν τι θέαμα πᾶσιν ὁρῶνται καὶ τὰς ἁπάντων ψυχὰς κινοῦσι πρὸς δάκρυα.*

[Ἰωάννης Ἀναγνώστης, *Διήγησις περὶ τῆς τελευταίας ἁλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης*, ἐκδ. Γ. Τσάρας, Θεσσαλονίκη 1958, § 20-21, 58,31-66,2]

Σχόλια

Ἡ στάση τοῦ Ἀναγνώστη ἔναντι τοῦ Μουράτ, θὰ πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ, ἦταν γενικὰ

29. *Ψαλμ.* 73:6.

θετική. Ὁ σουλτάνος διέταξε τοὺς στρατιῶτες του νὰ ἐκκενώσουν τὶς κατοικίες ποὺ κατέλαβαν, προκειμένου νὰ ἀποδοθοῦν στοὺς ἰδιοκτῆτες τους ποὺ ἀπελευθερώθηκαν (§ 17, 50,31-52,2), ἐξασφάλισε στοὺς ἐπιστραφέντες αἰχμαλώτους τὶς περιουσίες τους καὶ τὰ εἰσοδήματά τους (§ 18, 54,6-11, 16-20 *τοῖς ἀφικνουμένοις ἐλευθερίαν ἐκήρυξεν*), ἐπεστράφησαν οἱ ἱεροὶ ναοί, ἀπέδωσε στοὺς μοναχοὺς τὰ μοναστήρια τους καὶ ἐπιπροσθέτως ἐπέτρεψε στοὺς χριστιανοὺς νὰ ἐκλέξουν νέο μητροπολίτη (§ 19, 58,21-23). Οἱ ἀρχικές του ἀποφάσεις γιὰ τὶς τύχες τῶν χριστιανῶν κατοίκων ἦταν συνεπῶς καθ' ὅλα θετικές, ἄλλαξαν μόνον ὅταν ἐπανῆλθε στὴν πόλη, μετὰ ἀπὸ δύο ἢ τρία χρόνια, κατόπιν εἰσηγήσεων τῶν στενῶν συνεργατῶν του (§ 20, 58,31-33). Τότε ἔγινε γενικὴ ἀπογραφὴ τῶν κατοίκων, παρόντων καὶ ἀπόντων, καὶ τῶν περιουσιῶν τους, στὴν ὁποία συμμετεῖχαν καὶ χριστιανοὶ κάτοικοι ποὺ συμπεριφέρθηκαν κάθε ἄλλο παρὰ πατριωτικὰ πρὸς τοὺς ὁμοφύλους τους, σύμφωνα μὲ τὸν Ἀναγνώστη (§ 20, 60,28-31). Τότε δημεύτηκαν τὰ πλούσια σπίτια, οἱ ἐκκλησίες καὶ τὰ μοναστήρια, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς τέσσερις καθολικοὺς ναοὺς ποὺ διεκδίκησε ὁ μητροπολίτης τῆς πόλης (§ 20, 60,33-62,6).[30] Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ λόγος ποὺ τελικὰ ὁ Ἀναγνώστης μετάνιωσε ποὺ ἐπέστρεψε στὴν γενέτειρά του (§ 21, 66,2-11). Στὴν *Διήγηση* δὲν δίνει πάντως συγκεκριμένες πληροφορίες γιὰ τὴν ζωὴ τῶν ὑπόδουλων κατοίκων καὶ τὴν συνύπαρξη τους μὲ τοὺς χίλιους τούρκους ἐποίκους ποὺ ἦρθαν κατ' ἐντολὴν τοῦ σουλτάνου ἀπὸ τὰ Γιαννιτσὰ (§ 20, 62,7-11).

30. Βλ. Γ. Τσάρας, «Ὁ τέταρτος καθολικὸς ναὸς τῆς Θεσσαλονίκης στὸ Χρονικὸ τοῦ Ἰωάννου Ἀναγνώστη», *Βυζαντινὰ* 5 (1973) 165-185, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο οἱ τέσσερις ναοὶ ποὺ ἀφέθηκαν στοὺς χριστιανοὺς ἦταν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, τῆς Ἁγίας Σοφίας, τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (Ροτόντα) καὶ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς.